

országban az Árpádok alatt. *Békefi Remigtől.* 80 fill. — V. Tanulmányok Dacia délkeleti hadi szervezetéről. *Téglás Gábortól.* 1 kor. 20 fill. — VI. Egy alajbég telepítései. Adatok az Alföld XVII. századi történetéhez. *Borovszky Samutól.* 40 fill. — VII. A bolognai jogi egyetem XIV. és XV. századi statutumai. *Békefi Remigtől.* 1 kor. 50 fill. — VIII. Szent László levele a montecassinói apáthoz. *Fraknói Vilmostól.* 40 fill. — IX. Az őslakók hatása a bosnyák faj alakulására. *Asbóth Jánostól.* 30 fill. — X. Giskra. *Dr. Tóth-Szabó Páltól.* 1 kor. 20 fill.

Huszdik kötet. I. Az őskor mészbetétes díszítésű agyagművészete. *Wosinsky Mórtól.* 12 kor. — II. Az alföldi sáncok maros-dunaközi csoportjának helyrajza és technikai szerkezete. *Téglás Gábortól.* 60 fill. — III. A székelek eredete és Erdélybe való települése. *Karácsonyi Jánostól.* 1 kor. 20 fill. — IV. Mantovai követjárás Budán. *Thallóczy Lajostól.* 2 korona. — V. Tanulmányok a bosnyák bántság kezdetéről. *Thallóczy Lajostól.* 1 kor. 20 fill. — VI. A magyar adózás története 1598—1604-ben. *Acsády Ignácztól.* 2 korona.

Huszonegyedik kötet. I. A Nemzeti Múzeum legrégebb pannoniai sirtáblái. *Hampel Józseftől.* 2 korona. — II. Limes-tanulmányok. *Téglás Gábortól.* 2 kor. 40 fill. — III. A tihanyi apátság kritikus oklevelei. Székfogl. érték. *Erdélyi Lászlótól.* 2 kor. 40 fill. — IV. I. Rákóczi György és a lengyel királyság. *Dr. Lukinich Imrétől.* 1 kor. 20 fill. — V. Az őszember táplálkozása. Székf. *Ortvay Tivadartól.* 3 korona. — VI. Hogyan lett szent István koronája a magyar szent korona felső részévé? *Karácsonyi Jánostól.* 1 korona.

Huszonkettedik kötet. I. A szerb monostoregyházak történeti emlékei Délmagyarországon. *Szentkláray Jenőtől.* 1 korona. — II. Szendrő vára. *Borovszky Samutól.* 1 korona. — III. A skythák. Székf. *Nagy Gézátlól.* 1 korona 40 fill. — IV. Mercy Claudius Florimund kormányzata a temesi bántságban. *Dr. Szentkláray Jenőtől.* 4 korona. — V. Zsigmond király viszonya Milanóhoz és Velencéhez római útja idejében. Székf. *Aldásy Antaltól.* 3 korona 60 fillér. — VI. Hód-Mező-Vásárhely mostani lakossága eredetéről és szaporodásáról. Székf. *Szeremlei Samutól.* 60 fill. — VII. Franyó Remig felségárulási pere. Székf. *Sörös Pongrácztól.* 60 fill. — VIII. Az Akadémia és a Nemzeti Múzeum. *Kollányi Ferencztől.* 2 korona 40 fill. — IX. A mohácsi csata, elvesztésének okai és következményei. *Ortvay Tivadartól.* 2 korona. — X. Jánok és az 1569:58. tezik. *Vécsey Tamástól.* 1 korona.

Huszonharmadik kötet. I. Még egyszer a Csiki Székely Krónikáról. *Szadeczky Lajostól.* 1 kor. — II. Az assuani és elephantinei aramaeus papyrus-okmányok történeti jelentősége. *Mahler Edétől.* 60 fillér. — III. Serviensek és Familiarisok. *Szekfü Gyulától.* 2 korona 50 fillér. — IV. A tokaji görög kereskedőtársulat kiváltságának ügye 1725—1772. *Hodinka Antaltól.* 2 korona. — V. Sadowától Sedanig. *Gróf Tisza Istvántól.* 1 korona 50 fillér. — VI. Nagy Péter czár és II. Rákóczi Ferenc szövetsége 1707-ben. *Márki Sándortól.* 2 korona. — VII. Kik voltak s mikor jöttek hazánkba a böszörmények vagy izmaeliták? *Karácsonyi Jánostól.* 50 fillér. — VIII. Debreczeni Bárany Ágoston élete. *Szentkláray Jenőtől.* 2 korona 50 fillér. — IX. Mátyás törekvései a császári trónra. *Fraknói Vilmos t. tagtól.* 2 korona. — X. A homerosi beszédek tömeglélektani vonatkozásukban. *Hornyánszky Gyulától.* 2 korona.

Huszonnegyedik kötet. I. Ókori chronologiai kutatások. *Mahler Ede* l. tagtól. 2 kor. — II. Szent László meghódítja a régi Szlavóniát. *Karácsonyi János r. tagtól.* 80 fill. — III. A veszprémvölgyi oklevél görög szövege. *Czebe Gyulától.* 3 kor. — IV. A harminczadvám eredete. *Domanovszky Sándor* l. tagtól. 1 kor. 50 fill. — V. Zsigmond császár koronázása és a német zsidóság megadóztatása. *Aldásy Antal* l. tagtól. 2 kor. 40 fill. — VI. A magyar czímer és a királyi czím története 1804-től kezdve. *Illés József* l. tagtól. 4 kor.

ÉRTEKEZÉSEK A TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

A M. TUD. AKADEMIA II. OSZTÁLYÁNAK RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ

OSZTÁLYTITKÁR

XXIV. KÖTET. 10. SZÁM

SZENT ISTVÁN KIRÁLY PÉCSVÁRADI ÉS PÉCSI ALAPÍTÓLEVELE

FÜGGELÉK: A VESZPRÉMI ALAPÍTÓLEVÉL 1257-IKI ÁTIRATA

SZÉKFOGLALÓ

SZENTPÉTERY IMRE

L. TAGTÓL

FELOLVASTA 1917 DECEMBER 3-IKÁN

— Ára 4 korona —

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

1918

ÉRTEKEZÉSEK

A TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Első kötet. (1867—1870.) I—XII. 6 kor. 40 fill. — **Második kötet.** (1871—1872.) I—X. 3 kor. 60 fill. — **Harmadik kötet.** (1873—1874.) I—X. 4 kor. — **Negyedik kötet.** (1874—1875.) I—VI. 6 kor. 40 fill. — **Ötödik kötet.** (1875—1876.) I—V. 7 kor. 10 fill. — **Hatodik kötet.** (1876—1877.) I—X. 6 kor. 10 fill. — **Hetedik kötet.** (1877—1878.) I—X. 6 kor. — **Nyolczadik kötet.** (1878—1880.) I—X. 6 kor. — **Kilenczedik kötet.** (1880—1883.) I—XII. 10 kor. 60 fill.

Tizedik kötet. I. Bethlen Gábor és a svéd diplomácia. *Szilágyi Sándortól.* 40 fill. — II. Az 1609-ki pozsonyi országgyűlés történetéhez. *Zsilinszky Mihálytól.* 60 fill. — III. Forgách Ádám és Báthory Sónia ékszereinek történetéből. *Majláth Belától.* 40 fill. — IV. A Fuggerek jelentősége Magyarország történetében. *Wenzel Gusztávtól.* 80 fill. — V. A jászok nyelve és nemzetisége. *Gyárfás Istvántól.* 1 kor. — VI. Mythologiai elemek a székely népköltészet- és népeletben. *Kozma Ferencztől.* 60 fill. — VII. A Hajduk kibékítési kísérlete Inánchon 1607-ben. *Majláth Belától.* 40 fill. — VIII. A Petrarka Codex kún nyelve. *Gyárfás Istvántól.* 1 kor. 20 fill. — IX. I. Rákóczy György első összeköttetései a svédekkel. *Szilágyi Sándortól.* 20 fill. — X. Franciaország magartartása II. József császárnak II. Frigyes porosz királlyal történt találkozásával szemben. *Wertheimer Edétől.* 40 fill.

Tizenegyedik kötet. I. Masolino olasz képiró művei. *Irta Vaisz Ignác.* 20 fill. — II. Az 1681-ki soproni országgyűlés történetéhez. *Zsilinszky Mihálytól.* 1 kor. — III. A magyar alkotmány felfüggesztése 1673-ban. *Dr. Károlyi Árpádtól.* 80 fill. — IV. Az 1683-ki táborozás történetéhez. *Thaly Kálmántól.* 60 fill. — V. Kritikai tanulmányok a Frangepán család történetéhez. *Wenzel Gusztávtól.* 80 fill. — VI. Bethlen Gábor fehérvári síremléke és alapítványai. *Szilágyi Sándortól.* Ára 20 fill. — VII. Egy állítólagos római mediterrán-út Pannoniában. *Dr. Ortvay Tivadartól.* 1 kor. — VIII. A keszthelyi iratok sirmező. *Lipp Vilmostól.* 20 fill. — IX. Gróf Pálffy Miklós főkanzellár iratai Magyarország kormányzásáról. *Marczali Henrikől.* 80 fill. — X. Erdély katonai védereje átalakulása a XVIII. században. *Jakab Elektől.* 1 kor. 20 fill.

Tizenkettedik kötet. I. Adalék Pannonia történetéhez Antonius Pius korában. *Hampel Józseftől.* 40 fill. — II. Szabolcs vármegye alakulása. *Kandra Kabostól.* 60 fill. — III. Az 1637/38-iki pozsonyi országgyűlés történetéhez. *Zsilinszky Mihálytól.* 60 fill. — IV. Mabilion János a diplomatika megállapítója. *Horvát Árpádtól.* 60 fill. — V. Az 1642-ik évi szónyi békekötés története. *Majláth Belától.* 14 fill. — VI. A mai Nagyvárad megalapítása. *Bunyitay Vinczétől.* 40 fill. — VII. Összehasonlító vizsgálatok a hazai és északkeurópai praehistorikus kőszközök eredete és régisége körül. *Első fele Ortvay Tivadartól.* 80 fill. — VIII. Ugyanaz. *Második fele.* 1 kor. 20 fill. — IX. Az 1646-ki tokaai tanácskozmány. *Zsilinszky Mihálytól.* 80 fill. — X. A becskerekai vár. *Szentkláray Jenőtől.* 60 fill.

Tizenharmadik kötet. I. Lónyai Zsigmond és a nagyszombati béke-tanácskozmány 1644—45-ben. *Zsilinszky Mihálytól.* 80 fill. — II. A Praehistorikus kőszközök régiségi jellegeiről. *Ortvay Tivadartól.* 60 fill. — III. A kolozsvári ötvös-legények strikeja 1573-ban és 1676-ban. *Deák Farkastól.* 80 fill. — IV. Törös János szerepe a linczi békekötésben. 1645. *Zsilinszky Mihálytól.* — V. Rövid észrevételek Kemény János önéletírásáról. *Deák Farkastól.* — VI. Szilágy megye középkori emlékei. *Bunyitay Vinczétől.* 60 fill. — VII. Az eperjesi tanácskozmány 1647/48-ban. *Zsilinszky Mihálytól.* 80 fill. — VIII. Rosztizlaw galicziai herceg IV. Béla magyar királynak veje. *Wenzel Gusztávtól.* 20 fill. — IX. A Székelyek származásáról és intézményeiről. *Orbán Balázstól.* 40 fill. — X. Az örökös főispánság a magyar alkotmánytörténetben. *Hajnik Imrétől.* 1 kor. 20 fill. — XI. 1708-ki pozsonyi országgyűlés történetéhez. *Zsilinszky Mihálytól.* 1 kor. 20 fill. — XII. Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetéseiből. *Óváry Lipóttól.* 1 kor.

Tizennegyedik kötet. I. Tanulmányok a népvándorlás emlékeiről. *Pulszky Ferencztől.* 40 fill. — II. *Duka Tivadar* Körösi Sándorról. *Jakab Elektől.* 80 fill. — III. A magyar jobbágynépeség

SZENT ISTVÁN KIRÁLY PÉCSVÁRADI ÉS PÉCSI ALAPÍTÓLEVELE

FÜGGELÉK: A VESZPRÉMI ALAPÍTÓLEVÉL 1257-IKI ÁTIRATA

SZÉKFOGLALÓ

SZENTPÉTERY IMRE

L. TAGTÓL

FEOLVASTA 1917 DECEMBER 3-IKÁN

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1918

AHÁLÁS KÖSZÖNET SZAVA legyen részemről a legelső ezen a helyen azért a kitüntetésért, melylyel a tekintetes Akadémia a tagjai közé választás által csekélységemet megtisztelni kegyeskedett. Tudom, hogy erre a kitüntetésre igazában ezentúl kell magamat érdemessé tennem, és ígérem is, hogy erre tőlem telhetőleg iparkodni fogok.

Székfoglalóul van szerencsém a szent István király pécsváradai és pécsi okleveléről szóló értekezésemet tisztelettel a tekintetes Akadémia elé terjeszteni.

*

A magyar tudományosságának nem sok kérdése van, a melylyel annyit és olyan sokoldalúlag foglalkoztak volna, mint első királyunk oklevelével. A magyar királyság kezdeteinek ez a tíz emléke¹⁾ együttesen és külön-külön vizsgálat alá véve

¹⁾ Nem lesz fölösleges a szent István-féle okleveleknek legrégebbi átiratait és legjobb vagy leginkább hozzáférhető kiadásukat felsorolni. 1. *A veszprémvölgyi alapítólevél.* Átírva Kálmán király 1109-iki oklevelében, melynek eredetije a Nemzeti Múzeum levéltárában van. Kiadva: Czebe Gy. *A veszprémvölgyi oklevél görög szövege*, 15. l. (Értek. a tört. tud. köréből, XXIV. k. 3. sz.) 2. *A pannonhalmi alapítólevél.* Eredetije (?) a pannonhalmi főapátság levéltárában. (Régi jelzete: Capsa 13. A.) Facsimile-je a Pannonh. rendtörténet I. 56. l. (mellékl.), szövege u. o. 589. l. 3. *A veszprémi püspökség alapítólevele.* IV. Béla 1257-iki átiratának eredetije a veszprémi kápt. levéltárában: *Vesprim. eccl. No. 9.* Szövegét lásd a Függelékben. A tihanyi konvent 1295 körüli átiratának eredetije az Országos levéltárban, DL. 4. Kiadva: *Hazai Okmt. VI. 1. 4. A nyitrai oklevél.* Másolata (?) a nyitrai káptalan lvtban. Kiadta: Desericius, *De initiis*, V. 181. s utána Karácsonyi, *Szent István király oklevelei*, 103. l. 5. *A pécsi püspökség alapítólevele.* Átírva a somogyi konvent 1404-iki oklevelében, melynek eredetije a pécsi püspöki levéltárban van. Kiadta

minduntalan megújuló viták tárgya volt a XVIII. század közepétől napjainkig.

Nem egy ízben látszott már úgy, hogy a szent István-féle oklevelek egyikének-másikának ügyében döntő fordulat történt, és így diplomatikánknak és történelmünknek ez a nagyfotosságú problémája legalább egy-egy részében végre megoldáshoz jutott. Azonban hosszabb-rövidebb idő múlva, olykor igen hamar előállott az új elmélet, mely az előbbinek tarthatatlan voltát mutatta ki. A csoportnak alig van olyan darabja, melynek sorsában ilyen fordulat többször is ne ismétlődött volna. Nemcsak a pannonhalmi oklevél története változatos, hanem a többi oklevél is. Elég e tekintetben Karácsonyinak szent István okleveleiről szóló ismert tanulmányára és az egyes oklevelek közül a pécsváradi, a ravennai és a veszprémvölgyi oklevelekre nézve azóta felmerült s a Karácsonyiéval ellentétes nézetekre utalni.

Hazai diplomatikánk sokat nyert a szent István-féle oklevelek ügyében folyt vitákkal. A sok alapos tanulmány és hozzászólás magukra a kérdéses oklevelekre nézve sok részletet tisztázott, egyes oklevelekre nézve pedig általánosan elfogadott véleményt fejlesztett ki. Egészben véve azonban a szent István-féle oklevelek hitelességének kérdése mindmáig nyílt kérdés maradt. Egy-egy oklevélre nézve máról holnapra egymással

Koller, Historia episcopatus Quinqueecclesiensis, I. 62. 6. *A pécsváradi apátság alapítólevele.* a) Átirva Zsigmond király 1399-iki oklevelében, melynek eredetije az esztergomi érsekség régi egyh. levéltárában 35. sz. a. Szövegét innen lásd a 22. lapon. b) IX. Bonifác 1403-iki átirata a vatikáni levéltárban (Dataria ap. reg. bull. Bonifacii IX. ann. XIV. 1. — De regularibus, fol. 95.) Kiadva: Monumenta Vaticana, series I. tom. IV. 574. 1. 7. *A zalavári apátság 1019-iki oklevele.* A somogyi konvent 1370-iki átiratának eredetije a veszprémi kápt. levéltárában, L. 303. Kiadva a Pannonhalmi rendtört. VII. 494. 1. 8. *A zalavári apátság 1024-iki oklevele.* Gilétfy Miklós nádor 1350-iki átiratának eredetije a pannonhalmi főapátság r. lvt. Capsa B. lit. D. és a zalavári apátság lvt. lad. 1. No. 4. Kiadva a Pannonh. rendtörténet VII. 479. 1. 9. *A bakonybéli apátság oklevele.* I. Károly király 1330-iki átirata a pannonhalmi főapáts. r. lvtárában. 14. A. Kiadva a Pannonh. rendtörténet VIII. 224. 1. 10. *A ravennai adománylevél.* Eredetije, átirata vagy régi másolata nincs. Kiadta Rubens, Ital. et Ravennat. histor. libri XI. Tom. VII. p. 1. 249. Innen közölte Fejér nyomán Karácsonyi i. m. 16. 1.

ellentétes nézetek merültek fel és az elkeseredett viták után ott vagyunk, hogy ez oklevelek többségének megítélésében ma is teljes a bizonytalanság.

Ily körülmények között jelentős eseményszámba megy, hogy az oklevéltannak egyik elismert tekintélyű mestere, Bresslau Harry emelt legújabban szót szent István okleveleinek kérdésében, általános diplomatikai szempontok alkalmazásával kísérve meg a kérdés-complexum lényegének megoldását. Az *Archiv für Urkundenforschung* című folyóirat 1916. évi első füzetében¹⁾ a középkori okleveles gyakorlat nemzetközi vonatkozásait tárgyalva a német császárok okleveleinek a szent István okleveleire gyakorolt hatására is kitér. Steinackernek egy már régebben²⁾ kifejezett véleményét továbbfejlesztve hihetőnek tartja,³⁾ hogy szent István hiteles okleveleit III. Ottó császár kancelláriájának egyik, a magyar király udvarába került hivatalnok állította ki, a kinek közreműködését a III. Ottó és a szent István okleveleinek szerkesztésében az illető hivatalnokra jellemző formulák alkalmazása teszi felismerhetővé. Ennek a véleményének a megalapozása végett Bresslau a tanulmányához csatolt függelékben külön foglalkozik a szent István-féle oklevelek hitelességével.⁴⁾ Fejtegetései részben a Karácsonyi munkájának eredményeihez kapcsolódnak, mert a Karácsonyi által hamisnak megállapított nyitrai, zalavári és bakonybéli okleveleket szintén hamisaknak fogadva el, ezekkel Bresslau nem foglalkozik. Figyelmen kívül hagyja a veszprémvölgyi görög oklevelet is, melynek a német oklevelekétől merőben elütő szerkezete Bresslau tanulmányának keretein kívülesik. Szent Istvánnak így megmaradó öt oklevele közül Bresslau szerint hamis a ravennai adománylevél is; a veszprémi és a pécsi oklevél hiteles, de rongált szövegű, a pannonhalmi és a pécsváradi pedig hiteles oklevél alapján készült interpolált oklevelek, melyeknek hiteles eredetijét az említett német kancelláriai hivatalnok fogalmazta a szent István udvarában, épúgy, a mint ez szerkesztette a veszprémi és a pécsi oklevelet is.

¹⁾ 19. sk. II.

²⁾ Mitteilungen d. Instit. f. österr. Gesch. XXIV. (1903.) 138. 1.

³⁾ I. h. 42. 1.

⁴⁾ 66. sk. II.

Bresslau ezen megállapításainak, melyeket ő maga nem véglegeseknek, csak a megoldást elősegítőknak tekint,¹⁾ részletei közül több már előbb is kifejezésre jutott. Új azonban az egész anyagnak egységes szempontból való tárgyalása, és új ennek következtében az a biztos alap, melyre helyezkedve a kérdés megoldása kétségtelenül elérhető. Eddigél a szent István okleveleinek tárgyalásából éppen ez az egységes, biztos alap hiányzott. E tekintetben tehát a kérdés fejlődésében föltétlenül jelentős lépés történt.

Azonban a Bresslau fejtegetéseiből természetesen hiányoznak a tárgyi szempontok és az alakiak közül is mindaz a mihez vizsgálódásai közben nem fért hozzá. Ennek következtében a tárggyal összefüggő fontos kérdések egy részét ő vagy egészen mellőzi, vagy legfeljebb csak érinti, de megoldásukra nem vállalkozik. Vizsgálatainak eredményei pedig, melyek az egész oklevélcsoport megítélése tekintetében döntő jelentőségűek, a csoport néhány darabjára nézve ugyanazon ok következtében tévesek és helytelenek. Már pedig igen fontos dolog, hogy a magyar királyság megalakulásának ezen becses emlékei közül mindegyik helyes megítélésben részesüljön, és hogy az idevágó kérdések lehetőleg mind megoldást nyerjenek.

A hazai diplomatikára vár tehát az a feladat, és ez elől nem térhet ki, hogy a nagytekintélyű mester megállapításait az általa mellőzött szempontok figyelembevételével ellenőrizze, kiegészítse és helyesbítse. Ily módon remélhető, hogy elérjük azt, hogy a szent István-féle oklevelek kérdésében a bizonytalanság legalább is enyhüljön. Ez pedig annál fontosabb, mert hiszen a magyar királyság alapításának és a magyar keresztény egyház szervezésének fontos kérdései nyugszanak ezeken az okleveleken és különböző, tetszetős elméleteknek egész sora épült fel rajtuk, a melyeknek szilárdsága, sőt fentarthatósága tisztán a szent István-féle oklevelek megbízhatóságától függ.

* * *

Az alap, a melyre Bresslau a szent István-féle oklevelek kérdését helyezi, föltétlenül helyesnek látszik. Kimutatja, hogy

¹⁾ I. h. 66. l.

szent István oklevelei közül azok, a melyek részben vagy egészben hiteleseknek fogadhatók el, mind ugyanannak az egy oklevélfogalmazónak: a III. Ottó császár kancelláriájából ismert, *Heribert C* jegyű alkalmazottnak a fogalmazási sajátosságait mutatják. Ez már magában is valószínűvé teszi azt, hogy szent István okleveleit egy német kancelláriai alkalmazott szerkesztette. Minthogy pedig ama bizonyos *Heribert C* 1002-ben a császári kancelláriából egyszerre eltűnik, miután ott III. Ottó uralkodásának utolsó éveiben vagy 70 oklevelet fogalmazott,¹⁾ Bresslau hihetőnek tartja, hogy ez a notarius, talán éppen II. Henrik által küldve, szent István udvarába jött és ezentúl itt működve fogalmazta az első magyar király okleveleit.

Ez a feltevés egészen meggyőző és helyességét nincs okunk kétségbevonni. A gondolat, hogy a német kancellária volt alkalmazottjának vagy alkalmazottainak lehetett szerepük a szent István okleveleinek kiállításában, már előbb is felmerült. Felvetette ezt már Fejérfataky László is a pannonhalmi oklevél tárgyalásánál,²⁾ és szóba került a veszprémi püspökség alapítólevelével kapcsolatban is.³⁾ A Bresslau feltevésével most ez a gondolat határozottabb alakot ölt, sőt alig kétségbevonható bizonyossággá válik. Ezzel új, nevezetes kapcsolatot ismerünk meg első királyunk intézményei és a német császárság között, a szent István okleveleinek megítélése pedig egységes szempont alá kerül.

¹⁾ *Heribert C*-re vonatkozólag lásd a *Monumenta Germaniae Historica* okleveles osztályának (*Diplomata*) II. 2. kötete bevezetését (387^a lap), továbbá a III. kötetben a 3. sz. oklevél előtt az apparatust, és Stengel, *Diplomatik der deutschen Immunitäts-Privilegien* I. 209. l.

²⁾ A pannonhalmi apátság alapító oklevele, 150. l. »Nem lehetetlen tehát a föltevés, hogy a szent István cancelláriájában helyet foglaló egyének egykor a németnek voltak tagjai, melynek stílusát, szervezetét hazánkba is importálták.«

³⁾ L. a veszprémi alapítólevélről szóló cikkemet a *Századok*, 1903. 306. l. A feltevést, hogy a szent István veszprémi oklevelét a német császárok itáliai kancelláriájának egyik volt alkalmazottja fogalmazta volna, az oklevélnek a szokásos formuláktól eltérő részei miatt nem tartottam akkor elfogadhatónak. Pedig most már a Bresslau vizsgálatai alapján bizonyos, hogy a feltevés helyes volt. Az eltérések — legalább részben — az átírás következményei. A veszprémi oklevél átírásairól a Függelékben van szó.

Mióta ugyanis Fejérpataky Lászlónak alapvető vizsgálatai a pannonhalmi alapítólevélre nézve minden kétséget kizáró módon megállapították, hogy ennek formulái teljesen megfelelnek az egykorú német kancelláriai gyakorlatnak, és ezzel a kérdés tárgyalása az egyetlen helyes alapra jutott, azóta általánosan az egykorú német oklevelekkel való összehasonlítás lett a szent István-féle oklevelek tárgyalásának a diplomatikai módszere. Az által, hogy most Bresslau szent Istvánnak valamennyi, többé-kevésbé hitelesnek vehető oklevelében *ugyanazon* személy fogalmazatának sajátosságait mutatja ki, az egész oklevélcsoport vizsgálata még szűkebb és biztosabb határokat nyers és egységesebbé válik.

Itt azonban hangsúlyoznunk kell, hogy a kérdéses okleveleknek azonos fogalmazótól származása kevésbé szembeötlő, mint a hogy ezt Bresslau feltűnteti. A veszprémi oklevélre nézve ő maga is azt veszi fel, hogy Heribert C fogalmazatára III. Ottó kancelláriájának egy másik alkalmazottjától származó oklevél formulái hatottak.¹⁾ Ámde, mint alább fogjuk látni, Bresslautól eltérően hasonlót kell megállapítanunk a pécsi oklevélről is. Minthogy azonban mind a két oklevélben találunk olyan fordulatokat, melyek kétségtelenül a Heribert C fogalmazatának a sajátosságai, idegen minták használatának fellelése mellett ezekről az oklevelekről is megállapítható, hogy Her. C kezéből származnak. Ezzel pedig együttjár Heribert C magyarországi szereplésének a megállapítása.

Csupán egy dolog látszik ellenkezni a Heribert C magyarországi szereplésének egyébként teljesen valószínű elméletével: a pannonhalmi oklevél keltezésének 1001-es évszáma. Minthogy ugyanis Heribert C 1002-ben még a német kancellária tagja volt és ott fogalmazta II. Henrik császárnak egy oklevelét, természetesen, hogy 1001-ben még nem lehetett szent István király udvarában, hanem legfeljebb 1002 júliusában.²⁾ Ezért a pan-

¹⁾ I. h. 70. I. 1. jegyzet.

²⁾ II. Henrik legelső oklevele 1002. jún. 10. kelt. Az az egyetlen oklevél (DHII. No. 3.), mely Heribert C kezéből való, keltezetlen. Sichel a Kaiserurkunden in Abbildungen cz. kiadványában (Text, 68. I.) 1002 júliusára teszi, s a Monum. Germ. Hist. okleveles osztályában (Diplomata Henrici II.) is a júliusi oklevelek közé van illesztve.

nonhalmi oklevél évszámát Bresslau is hibásnak mondja,¹⁾ a nélkül, hogy a kérdés közelebbi vizsgálatába bocsátkoznék.

Pedig ha ezen a nyomon tovább megy, rá kellett volna jönnie, hogy a pannonhalmi oklevél keltezési adatai közt némi ellentmondás van. A második uralkodási év ugyanis (*anno Stephani primi regis Ungrorum secundo*), tekintve hogy szent István koronázásának 1001 augusztusában történtét bebizonyítottak kell vennünk,²⁾ 1002 augusztusában kezdődik és így a pannonhalmi oklevél keltezésének 1001-es évszámával ellenkezik. A XV. indictio ellenben, mely ugyanott szerepel a keltezési adatok közt, 1002 szeptemberéig talál. Ezért az oklevélnek, melyet már Inchofer is 1002 alatt közölt,³⁾ évszámát már többen vélték 1002-re javítandónak.⁴⁾ 1002 augusztusának második felére az indictio is, az uralkodási év is valóban talál, és ez az időpont pontosan egyezik Heribert C-nek a német kancelláriából való kiválásával is. *Ez föltétlenül jelgösi arra, hogy az 1001-iki évszámot hibásnak véve, a pannonhalmi oklevél keltét az 1002. év augusztusának második felére tegyük.* Ekkor jelent meg szent István udvarában Heribert C, és ekkor szerkesztette (a már előbb megtörtént alapításról) a pannonhalmi alapítólevelet.

A mi a Bresslau által tárgyalt egyes okleveleket illeti, a ravennai adománylevél hamis volta annál inkább is bizonyos, mert Bresslau fejtegetéseivel körülbelül egyidőben más oldalról is megállapítást nyert az, hogy ennek az oklevélnek a hitelessége nem tartható fenn.⁵⁾ Különben is ezt az oklevelet a szent István

¹⁾ I. m. 73. I. 1. jegyzet.

²⁾ Lásd: Karácsonyi, Szent István király oklevelei, 160. sk. és Századok, 1901. 869. I.

³⁾ Annales eccl. I. 269. (Az 1644-iki kiadásban.) Azonban a keltezést kissé megváltoztatja és az utóiratot elhagyja.

⁴⁾ Így Kaindl az Archiv f. österr. Gesch. 82. k. 633. és Müller a Századok 1913. évf. 438. I.

⁵⁾ Hóman Bálint, Magyar pénztörténet, 85. sk. II. Hómannak itt kifejtett nézete, hogy a szent István-féle hamisítvány a Béla ifjabb király 1233-iki oklevele alapján, sőt ennek félreértésével keletkezett, föltétlenül helyes. Bresslau ellenben azt hiszi, hogy az 1233-iki oklevél kieszközlése céljából készült a szent István oklevele. (I. h. 69. I.) Azonban a Hóman által helyesen felismert nyom, hogy *per adiutorium nostrum* a szent István

többi, megbízhatóbb okleveleitől elütő szerkezete a Karácsonyi védelme daczára is¹⁾ menthetetlenül gyanússá tette.

A veszprémi alapítólevél hitelessége általánosan el volt ismerve már előbb is.²⁾ Bresslau az által, hogy Heribert C fogalmazatának mutatja ki ezt az oklevelet is, a melyre azonban egy másik fogalmazó által szerkesztett oklevél formái is hatottak, igazolja az oklevél hitelességéről vallott nézet helyességét.

A pannonhalmi monostor alapítólevele a Bresslau felfogása szerint a szent Istvántól adott eredeti oklevél alapján készült, jelenlegi alakjában azonban interpolált. A formulák határozottan Heribert C fogalmazatára vallanak, de a középső, rendelkező rész interpolált voltát Bresslau szerint az árulja el, hogy itt a király az oklevél többi részétől és az egykorú gyakorlattól is eltérően egyes számban szólal meg.

Ez a megállapítás mindenestre nagyon figyelemreméltó, azonban némi correctióra szorul. Az egyes számú fogalmazat nem terjed ki az egész dispositóra, mert ennek az egyházi kiváltságokról szóló második része (az *adhuc autem subiungens dico* szavak után következő szakasz) objective van fogalmazva; a király sem egyes, sem többes számban nem szólal meg benne. Ha tehát, a mint Bresslau véli, ez a rész is interpolált, ezt csak tárgyi okokkal, nem pedig a fogalmazattal bizonyíthatjuk. A mellett nagy hiánya a Bresslau fejtegetéseinek, hogy a pannonhalmi oklevél külső ismertetőjeleinek vizsgálatát teljesen mellőzik. Pedig a pannonhalmi oklevél ügyében a végleges állásfoglalás az eredeti oklevél külső jegyeinek gondos figyelembevételével nélkül nem lehet teljesen megbízható. Igaz, hogy ehhez az oklevélnek 1780-iki, a Novák Vindiciae-jéhez csatolt tökéletlen hasonmása csakugyan nem elegendő; pedig Bresslau a saját bevallása szerint³⁾ csak ezt ismeri.

Mégis a Bresslau fejtegetései alapján megállapítottnak vehető, hogy a pannonhalmi oklevél, mint formulás részeiben

oklevelében az 1233-iki oklevél *per adiutorium eiusdem sancti* (t. i. Petri) félreértéséből keletkezett, a Bresslau nézetét tarthatatlanná teszi.

¹⁾ Szent István király oklevelei, 16. sk. II.

²⁾ Századok, 1903. évf. 297. és Karácsonyi i. m. 56. sk. II.

³⁾ I. h. 71. l. 5. jegyzet.

Heribert C fogalmazata,¹⁾ pusztán hamisítvány nem lehet, hanem valószínűleg az eredetinek nagyon jól sikerült, de erősen interpolált utánzata.

Egészen hibásnak látszik Bresslaunak a pécsváradi alapítólevélről vallott nézete, s nem kielégítő az oklevelek fejtegetések sem, a melyeket ő a pécsi alapítólevélhez fűz. Az előbbi oklevelet Bresslau interpolálnak tartja, holott minden jel arra vall, hogy a pécsváradi oklevél elejétől végig hamis; a pécsi oklevél hitelességét pedig nem kielégítő módon állapítja meg és igen fontos, az oklevéllel összefüggő kérdéseket mellőz.

A következő fejtegetések a pécsváradi és a pécsi alapítólevélre vonatkozólag ennek a Bresslau felfogásával részben ellenkező, részben azt kiegészítő és helyesbítő nézetnek a megokolását tartalmazzák. Mind a két oklevéllel a magyar királyság és a magyar keresztény egyház alapításának fontos kérdései függnek össze. Ez teszi szükségessé a felőlük nyilvánított vélemény kritikáját és kiegészítését.

Azonban a pécsváradi és a pécsi oklevéllel szemben felmerülő nehézségeket nemcsak a Bresslau fejtegetései nem osztalják el, és a kapcsolatos kérdéseket nemcsak ő nem fejteti meg, hanem egyéb, e két oklevéllel foglalkozó vizsgálódások sem. Hogy az alábbi fejtegetések elsősorban Bresslaunak legutóbb nyilvánított véleményéhez kapcsolódnak, az természetesen semmiképen sem jelenti az előző nézetek figyelembe nem vételét.

* * *

A pécsváradi oklevél hitelességét illetőleg a vélemények tudvalevőleg nagyon megoszlanak, bár ezekből az eltérő nézetekből nem fejlődött ki olyan kiterjedt vitairadalom, mint a pannonhalmi apátság oklevele felett. Azok közül az írók közül, a kik a pécsváradi oklevélre vonatkozó nézetüket többé-kevésbé részletesen kifejtették, Knauz²⁾ az oklevél átiratait illető, jórészt

¹⁾ A pannonhalmi oklevélnek Heribert C fogalmazataival való rokonságát először Steinacker Harold érintette (Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, XXIV. 138—139.) a nélkül, hogy véleményét bővebben kifejtette s indokolta volna. Bresslau tulajdonképpen a Steinacker véleményét fejteti ki és viszi tovább.

²⁾ Monumenta ecclesiae Strigoniensis, I. 21.

teves megállapítások alapján és Astric-Anasztáznak az oklevélben első pécsváradi apátként szereplése miatt gyanúsnak tartotta az oklevelet, Horváth Mihály pedig egyenesen hamisnak állította.¹⁾ Ellenben Karácsonyi a szent István okleveleiről írt munkájában²⁾ részletes bizonyítás után hitelesnek nyilvánította a pécsváradi apátság alapítólevelét s az ő fejtegetéseit Pauler is elfogadta és magáévá tette.³⁾ Viszont Marczali Henrik és Erdélyi László a leghatározottabban állást foglaltak az oklevél hitelessége ellen. Véleményüket mindketten tárgyi okokra alapítják. Marczali⁴⁾ szent István adományainak az oklevélben említett pápai megerősítése miatt és nobilesek emlegetése miatt tartja az oklevelet a szent István koránál sokkal későbbinek. Erdélyi több ízben nyilatkozott az oklevél hitelessége ellen,⁵⁾ s főleg az adományok nagy gazdagsága, az oklevélben említett egyes helynevek formájában nyilatkozó anachronismus és a maguknak ellentmondó adatokat tartalmazó keltezésnek a pozsonyi kis krónika adatával való összeütközése miatt mondja az oklevelet hamisnak.⁶⁾

Tagadhatatlan, hogy a pécsváradi oklevélnek fenmaradási formája, tartalma és szerkezete egyaránt a legnagyobb mértékben alkalmas arra, hogy hitelességében való bizalmunkat megrendítse.

Szent István királynak ezt az oklevelét nem bírjuk eredetiben. Szövege⁷⁾ többszörös átírásban maradt reánk, mely átírások egynek kivételével mind II. Géza királynak 1158-iki át-

¹⁾ A kereszténység első százada 201. sk. I. részletes bizonyítással.

²⁾ 76. sk. II.

³⁾ A magyar nemzet tört. az Árpád h. királyok alatt, I. 49. és 400. (Mindig a 2. kiadás szerint idézve.)

⁴⁾ A magyar nemzet története (Szilágyi S. szerk.) I. 236.

⁵⁾ Legrészletesebben a Pannonh. rendtört. I. 79. és 103. l.

⁶⁾ Azonban a keltezésnek ez az Erdélyi által kifogásolt formája csak az 1403-iki átíratban van meg; a többi (alább felsorolandó) átírat adatai nem ellenkeznek egymással úgy, a mint azt Erdélyi kifogásolja (Pann. rdtört. I. 104.), bár a pozsonyi kis krónikában a pécsváradi monostor alapításául feltüntetett évszámnak (1037) valamennyi átírat ellentmond. Viszont Karácsonyi (i. m. 100.) a többi átírat keltezési adataival szemben épen az 1403-iki átírat keltezésével bizonyít.

⁷⁾ Lásd ezt Karácsonyiné, i. m. 79—84. l.

íratára támaszkodnak.¹⁾ Ez az átírat pedig a II. Géza oklevelének előadása szerint²⁾ már maga sem az eredeti oklevél alapján jött létre, mert az eredeti elégett, hanem egy másolat (exemplar) alapján, melynek az eredetivel való egyezését a II. Géza oklevele kissé gyanút keltő elbeszéléssel akarja bizonyítani. A II. Géza-féle átírásnak ezek a már magukban véve is kételkedést ébresztő körülményei különös jelentőséget nyernek az által, hogy I. Károly királynak 1329-iki oklevele (az alább részletesen ismertetendő módon) átírván szent István pécsváradi oklevelét, a II. Géza-féle átíratról mitsem tud és az oklevelet a szent István eredeti oklevele gyanánt írja át, a mely pedig az 1158-iki átírat szerint elégett! Karácsonyi ugyan elháríthatóan tartja ezt a nehézséget azzal, hogy szerinte az 1329-iki átírat nem az eredeti oklevél után, hanem annak másolata után készült, mert I. Károly király átíró oklevele egy szóval sem mondja, hogy a pécsváradi apát szent Istvánnak eredeti, pecsétes levelét mutatta volna fel.³⁾

Hát ez igaz; de azért I. Károly király átíró oklevelének szavait: *rehabuit nobis privilegium domini Stephani primi regis et apostoli Hungariae... petens a nobis humiliter, ut quia idem privilegium propter suam antiquitatem ad loca diversa ingruente necessitate ipsius monasterii deportari existit periculosum, nostro ipsum privilegio innovare dignemur*⁴⁾, mégis föltétlenül inkább az eredeti oklevélnek, mint valami másolatnak bemutatására kell értenünk. Ez pedig a dolgot mindenesetre gyanússá teszi.

Tárgyi tekintetben a szolgáló népeknek, ingóságoknak és a monostor birtokainak példátlanul gazdag felsorolása valóban sehogysem illik a szent István korának viszonyaihoz, és méltán volt már többszörös kifogás tárgya. Igaz ugyan, hogy a részletezés magában véve még nem keltene megütközést, mert hiszen a mindenesetre hiteles veszprémvölgyi oklevélben hasonló (bár

¹⁾ Az átíratok filiatióját lásd alább.

²⁾ Koller, Historia episcopatus Quinqueecl. I. 202.

³⁾ I. m. 100 l. Ezt a mentséget már előbb felhozta Városey: Astricus sedis suae Colocensi servatus, 31. l. (Különnyomat a kalocsai schematismus 1879. évfolyamából.)

⁴⁾ Fejér, CD. VIII. 3. 351.

persze sokkal szerényebb) felsorolást találunk. Így tehát ha ilyen, az egykorú *nyugati* oklevelekben egészen szokatlan¹⁾ előszámolás nem elfogadhatatlan is,²⁾ annál feltűnőbb és minden valószínűséget meghaladó dolog az, hogy ez a felsorolás már az alapításkor gazdagabbnak mutatja a pécsváradi monostort, mint a milyen a pannonhalmi apátság hetven évvel utóbb volt.³⁾ Karácsonyi bizonyítása, melylyel a pécsváradi oklevélben a birtokfelsorolás hiteles voltát igazolni akarja,⁴⁾ csak annyit mutat, hogy a XIII. és a XIV. században, a honnan a Karácsonyi bizonyító adatai valók,⁵⁾ ezek a birtokok csakugyan a monostor birtokában voltak. De ebből a szent István korára nézve semmi sem következik, mert hiszen lehetséges, hogy az *oklevél épen ezeknek a később szerzett birtokoknak régi származását akarja igazolni*. Hiszen ne feledjük, hogy például a dalmát-fehérvári szent János-monostor 1059-iki oklevele egy egész csomó birtokot tüntet fel Kresimir király adományaként, melyek közül azonban csak egyetlenegy a Kresimir adománya, bár a többi is a monostornak jogosan szerzett, tényleges birtoka volt.⁶⁾ S ez a példa sem a külföldön, sem nálunk nem ritkítja párját. Elég e tekintetben a hasonló czélzattal készült veszprémi és bakonybéli conscriptiókra utalni, melyeknek részletes felsorolására a pécsváradi oklevél birtok- és ingóság-előszámlálása különben is élénken emlékeztet.

1) V. ö. Bresslau az Archiv f. Urk. f. i. k. 74. l. A veszprémvölgyi oklevél nem a nyugati okleveles gyakorlat mintájára van szerkesztve!

2) Viszont semmiesetre sem szabad szabályként felállítani azt, hogy az alapítólevelekben a szolgák stb. felsorolásának benne *kell* lennie. (V. ö. pl. Karácsonyi, Szt. István oklevelei, 127. és 137. l.)

3) Lásd erre nézve az összehasonlítást a pannonhalmi rendtörténet I. k. 79. l.

4) I. m. 93. sk. 1.

5) A bátai monostor oklevele, melyet Karácsonyi bizonyításában felhasznál, nyilván hamis; az a pontos határleírás, melyet a Zichy-oklvtár I. l. lapján olvasunk, nem származhatik a szent László király korából. 1337-ben a pécsi püspök elleni perében, mely épen az állítólag szent Lászlótól adományozott Nyárád falu miatt folyt, az apát csak az alapításra hivatkozik, de a Nyárád határait is tartalmazó oklevél szóba sem kerül. (Koller, Hist. ep. Quinqu. II. 468.) Ekkor az alapítólevél még nem volt meg. Állítólagos töredékét 1404-iki oklevél tartotta fenn.

6) Bojničić, Az oklevélhamisítás a középkorban, 36. l.

A birtokoknak ez a pontos, *számozott* felsorolása már magában véve is gyanút keltő, a minek elosztatására az egyes falvak határainak — igaz, hogy sablonos és elég primitív — megjelölése semmiképen sem alkalmas.¹⁾

A nyelvészeti szempont sem igazolja, hogy ez a felsorolás a szent István korából származnék.²⁾ A többszörös átírás ugyan megnehezíti a biztos következtetést; azonban ha az átírások a szent István eredeti oklevélén nyugodnának, lehetetlen, hogy az eredetiben talált szóalakoknak egy részét meg ne tartanák. Már pedig a pécsváradi oklevélben olvasható helynevek ebben az alakjukban a szent Istvánénál későbbi korra mutatnak. Egy részük elég korai időre, a XII. századra vagy a XIII. első felére mutat, (*Chorozt, Zeru, Noghutholmu, Kulgedy*, stb.), más részük (*Balwanus, mege, Rowozluk* stb.) ennél fiatalabb (nyilván a többszörös átírás következményei), de nincs köztük egy sem,³⁾ mely a nyelvfejlődés törvényei szerint a szent István korából való származást igazolná.

E mellett az oklevélnek birtokfelsoroló részében van egy hely, a mely a különben elég óvatosan fogalmazott oklevélből nagyon kirí és a német kancellária volt alkalmazottjától nem származhatik. A negyedik falut, Zaczardot (Szekzárd) a király *cum meis successoribus* közös birtokul rendeli a monostornak. Így írja ezt nemcsak az 1228-iki,⁴⁾ hanem az 1403-iki átirat is,⁵⁾ tehát nem lehet a későbbi átírások hibájának tulajdonítani. Hogy az oklevél fogalmazója itt hirtelen kiesett a többes számból (pedig előtte az ige: *dimitimus*), azt valószínűleg az okozta,

1) A határok megjelölése világtájak szerint épen úgy történik a Damaslaus dux (vagy szent László király?) adományairól szóló részben is, mely az állítólagos szent István-féle oklevélnek II. Géza-féle átiratában közbe van szúrva (Fejér, CD. II. 149.) Ez ugyan azt is jelentheti, hogy a közbeiktatott részt készítették a szent István oklevele alapján, illetőleg annak mintájára. De a mondottak után e helyett inkább azt kell hinnünk, hogy *mind a két rész ugyanannak a hamisítónak a szerkesztménye*.

2) Az oklevél nyelvi sajátosságaira vonatkozó megjegyzések Melich János t. barátom szíves közlésén alapszanak.

3) Illyen lehetne az egyetlen *Azaufey* név első fele, ha második felében az *i* nem rontaná ennek bizonyító erejét.

4) Fejér, III. 2. 122.

5) Monum. Vaticana, Series I. tom. IV. pag. 575.

hogy e szavak írásakor a figyelme valamire erősen ráirányult; bizonyára olyasmire, a miért ezt a pontot odaírta. Hogy mi volt ez a körülmény, nem lehet megállapítani; de bizonyos, hogy az ilyesmi a hamisítás jele szokott lenni és a pécsváradi oklevélben is fölöttebb gyanút keltő.¹⁾

Az oklevél rendelkező részének középső részéről, mely az egyházi kiváltságokat tartalmazza, alább szólunk. Az ezt követő harmadik részben, mely a vásártartáson kezdve különböző jogokat és jövedelmeket biztosít a monostornak és az egyházi szerelvények után a lábasszóság felsorolásával végződik, több olyan dolog van, mely a szent István korának viszonyaival nehezen egyeztethető össze. Malmoknak és halastavaknak a monostor határain belül az apát engedélye nélkül (!) való készítésének tilalma későbbi viszonyok visszatükröződésének látszik.²⁾ Az egyházi szerelvények felsorolása is túlságosan gazdag az első berendezkedés kezdetleges állapotaihoz képest. Ez a rész inkább egy jóval későbbi conscriptióba illenék, a minthogy a pécsváradi oklevélnek ez a felsorolása tényleg emlékeztet is a szent László korabeli, vagy neki tulajdonított conscriptiókra.³⁾ De különösen szemet szúr az a jövőbelátás, hogy nemesek vagy nem nemesek⁴⁾ a jövedőben (*post temporum curricula*) az apátság földeinek határain belül fekvő birtokokról majd azt mondhatják, hogy azt a király adományából kapták! Már az alapításkor történő ilyen intézkedés szinte elképzelhetetlen és jóval későbbi időből

¹⁾ V. ö. Bresslau, i. h. 74. l. 4. jegyzet. Nagyon valószínű, hogy ez a *meis* a pannonhalmi oklevél egyesszámú fogalmazatának hatását árulja el.

²⁾ Karácsonyi (i. m. 85. l.) egészen eltérő értelmet ad ennek a helynek («... felhatalmazta az apátot ilyenek készítésére, eltiltván mindenkit ennek megakadályozásától»), holott az oklevél egészen mást mond. (. . . *molendina sive piscinas absque abbatis permissione nulli liceat facere.*)

³⁾ V. ö. a pécsváradi oklevél ezen részét (Karácsonyi i. m. 83. l.) a pannonhalmi (Rendtört. I. 590—91.) és a bakonybéli conscriptióval (u. o. VIII. 270.).

⁴⁾ A nemesek és nem nemesek emlegetése magában véve nem volna elfogadhatatlan (v. ö. pl. Tagányi fejtegetéseit a Történeti Szemle 1916. é. 587. sk. l.), de itt mégis túlságosan ki van élezve. Alább a tiltó formulában (*aliqua persona nobilis vel ignobilis*) általában csak »előkelő és alacsonyabb rendű« a kifejezés értelme, mint a rokon »*persona magna sive parva, homo magnus sive parvus*« kifejezésé.

való visszapillantásnak látszik, olyan korból, *a mikor ilyen sérelem már csakugyan érte a monostort*. Gyanúsabbá teszi a dolgot az, hogy az 1158-iki átirat szerint Anthimius pécsi püspöknek Gaufredus pécsváradi apáttal a monostor birtokainak határain belül lakó vendégek, nemesek és nem nemesek dézsmái miatt volt pere, s a II. Géza-féle oklevél ennek elbeszélésénél csaknem ugyanazokat a kifejezéseket használja, mint a szent István oklevele.¹⁾ Nincs ugyan tudomásunk róla, hogy mikor történt meg az, hogy a szóban forgó nemesek és nem nemesek az apátság ellenében birtokaiknak a királytól történt adományozását bizonyították, de alig lehet kétséges, hogy az alapítólevél megfelelő szakaszát ilyen ok szülte.

A pápai jóváhagyás említése (*consensu et confirmatione auctoritatis apostolice*), mely ellen már előbb is merült fel kifogás,²⁾ talán elfogadható lenne ott, a hol az egyházi kiváltságok adományozásáról, tehát a pápa jogkörébe vágó intézkedésről van szó, de érthetetlen, és a legnagyobb mértékben gyanút keltő ott, a hol a király kizárólagos jogához tartozó adományokról, földek, erdők stb. adományozásáról van szó; pedig az oklevél itt is a pápai hozzájárulásra hivatkozik! Ilyesminek szent István többi oklevelében nyoma sincs. A pécsi oklevél megemlíti ugyan, hogy a püspökség alapítása a pápai követ jelenlétében történt, a mi teljesen megfelel az egykorú gyakorlatnak; így van ez I. Ottónak és II. Henriknek püspökség-alapító okleveleiben is.³⁾ Ez azonban egészen más, mint a király által tett adománynak pápai beleegyezés és hozzájárulás mellett történte. Az egyházak, monostorok birtokainak pápai oklevéllel való utólagos megerősítése természetes és szokásos dolog. Ilyesmiben azonban 1403-ig nem volt része a pécsváradi monostornak. Fel kell merülnie a gondolatnak, hogy épen a pápai megerősítés hiánya szülte a pécsváradi oklevélben a pápai hozzájárulásnak ezt a kívánatos, de bizony kompromittáló említését. Ezt a nézetet nem kevésbé támogatja

¹⁾ *Insuper et decimas hospitum aliorumque nobilium sed et ignobilium intra metas predicti monasterii possessiones habentium*... Fejér II. 148.

²⁾ Lásd Marczali véleményét a millennáris történeti mű i. h.

³⁾ Dipl. Ottonis I. No. 105. és Dipl. Henrici II. No. 62.

az a körülmény is, hogy II. Gézának átíró (de kétségtelenül hamis) oklevele szintén különös gonddal hangsúlyozza, hogy a szent István oklevele pápai megerősítést nyert.¹⁾ Ez természetesen a monostor óhaját is elárulja, de egyszersmind a szent István-féle oklevélbe foglaltaknak hitelét is hivatva lett volna emelni. Sajnos, hogy az eredmény inkább az ellenkező: a pápai tekintélyre hivatkozás a mesterkedésnek árulója lesz.²⁾

Formai tekintetben a pécsváradi oklevél szent István királynak azok közé az oklevelei közé tartozik, a melyek a pannonhalmi oklevéllel rokonok. Ilyen a bakonybéli és a két zalavári oklevél is, a melyek közfelfogás szerint hamisak. De a pécsváradi oklevélnek a pannonhalmi oklevéllel való egyezése még nagyobb, mint amazoké. Az invocatio, a titulus, az arenga, a promulgatio, a narratió is az eleje, a tiltó formula, a poena és a corroboratio csaknem szó szerint azonos a pannonhalmi oklevélével, úgy hogy egészen olyan színe van a dolognak, mintha a pannonhalmi oklevél mintájára, vagy mondjuk: utánzataként készült volna a pécsváradi oklevél, melynek formulái közül csupán egy tér el a pannonhalmi oklevéltől: az anathema. De ezt viszont szó szerint megtaláljuk a pécsi oklevél záradékában.

Tekintve, hogy szent István többi oklevele, a melyeknek hitelessége részben vagy egészben fentartható, aránylag elég változatos formákat mutat, ez a nagy egyezés, mely már határozottan utánzásszámba megy, épen úgy árnyat vet a pécsváradi oklevél hitelességére, mint a mennyire gyanút kelő a bakonybéli és a zalavári apátságok okleveleinek ugyancsak a pannonhalmi oklevéllel való, sokkal kisebbmértvű egyezése.

Mindezek a körülmények a legnagyobb mértékben alkalmasak arra, hogy a pécsváradi alapítólevél iránt való bizalmun-

¹⁾ »... sanctissimi Stephani regis aliud privilegium magnum, sigilli sui munimine roboratum et apostolica auctoritate confirmatum...« Monum. Vatic. Ser. I. tom. IV. 573. 1.

²⁾ Nem igen érthető, hogy Karácsonyi (i. m. 84.) miért tartja épen az alapítás korára jellemzőnek két vásár rendelkezését a monostor javára, valamint a szerzetesek műhelyeit körüljáró vízvezeték készíttetését. Ezt ha nem akarjuk is épen a későbbi állapotoknak az alapítás korába való helyezése gyanánt felfogni, annál kevésbé láthatunk ennek följegyzésében olyasmit, a mi csak az alapításkor juthatott eszébe a rendelkezőnek.

kat gyökerében megingassák. Minthogy pedig az oklevél végén a keltezés helyén olvasható elbeszélés teljesen ellenkezik az egykorú oklevelekben található formákkal, az oklevél formularis részeinek ezen az egyetlen pontján, mely nem a pannonhalmi vagy a pécsi oklevélhez símul, a pécsváradi oklevél szerkesztője az egykorú okleveles praxisban való teljes járatlanságát árulja el.¹⁾

Ily körülmények között nagyon meglepő, hogy Bresslau véleménye a pécsváradi oklevélről aránylag elég kedvező. Az oklevél rendelkező részét tárgyi okok miatt, illetőleg a hasonló tárgyú nyugati oklevelekkel való összehasonlítás alapján ő sem tartja elfogadhatónak, s az egyházi kiváltságokról szóló részt mindenesetre, a megelőző és utána következő szakaszokat (a birtokfelsorolást és az egyházi szerelvények előszámlálását) valószínűleg hamisnak mondja. A formularis részek azonban szerinte a szent István által a pécsváradi monostornak adott eredeti oklevélből valók, a mely eredeti oklevelet utóbb interpolálták. A pécsváradi oklevélről tehát Bresslau ugyanazt vallja, mint a pannonhalmi apátság okleveléről: mai alakjában szerinte mindkettő szent István egy-egy eredeti oklevelének interpolációja által jött létre. A pécsváradi oklevélre vonatkozólag ezt a nézetét Bresslau az oklevél záradékában az átokformulának (anathema) a pécsi alapítólevél megfelelő részével való egyezésére alapítja. Mert ha a pécsváradi oklevelet teljes egészében hamisítványnak tekintjük, fel kell tennünk, hogy a hamisító nemcsak a pannonhalmi, hanem a pécsi oklevelet is ismerte és használhatta, a mi pedig Bresslau szerint a legnagyobb mértékben valószínűtlen feltevés.²⁾ Minthogy pedig a pécsváradi

¹⁾ Karácsonyi szerint (i. m. 90. 1.) a pécsváradi oklevél épen úgy nincs keltezve, mint szent Istvánnak — a pécsi alapítólevelet kivéve — többi levelei. Ez a megállapítás nem egészen helyes, mert szent Istvánnak itt számbavehető oklevelei közül a pannonhalmi oklevél utóiratának eleje az évszámmal, indictióval és az uralkodás évével ha nem teljes és szabályos datum-sor is, de mindenesetre ilyennek maradéka, úgy hogy a német oklevelek mintájára szerkesztett oklevelek közül (a pusztán hamisítványokat nem számítva) csak a veszprémi oklevél keltezetlen *jelenlegi alakjában*. De hogy eredetileg ez is aligha volt keltezés nélkül való, arról alább szólunk.

²⁾ »im höchsten Masse unwahrscheinlich«. I. h. 72. 1.

oklevél jelen formájának hitelessége tárgyi okok miatt nem tartatható fenn, tárgyi részében hamis, illetőleg interpolált, de formula részeiben hiteles oklevélnek kell azt tekintenünk.

Mielőtt Bresslaunak ezen, a pécsváradi oklevélre vonatkozólag kifejtett¹⁾ nézetét közelebbről méltatnók, az oklevél fennmaradási formájával kell foglalkoznunk.

Említettük, hogy a pécsváradi oklevél átiratai *egynék kivételével* mind a II. Géza-féle átiratra támaszkodnak, illetőleg a szent István oklevelét a II. Géza oklevelébe foglalva, azzal együtt írják át.²⁾ Ez az egyetlen, nem a II. Géza oklevelére támaszkodó átirat az I. Károly királyé 1329-ből, melynek eredetije azonban szintén nincs meg, csak Zsigmond királynak 1399-iki oklevele tartotta fenn. Minthogy ez az átirat a II. Géza-féle igen gyanús oklevelet nem is említi, az átíráshoz vonatkozó (fentebb idézett) szavai pedig alig engednek meg másféle értelmezést, mint hogy ez az átírás az eredeti szent István-féle oklevél alapján történt, szükségesnek látszott ezt az átiratot köze-

¹⁾ U. o. és 75. l.

²⁾

		II. Endre, 1228. — (Fejér, III. 2. 118. Hevenesi után az állítólag az esztergomi kápt. lvtárban levő példányról közli. Az 1657. i átiratban csak az oklevél záradéka van meg.)	
Szt. István, 1015. — (Eredetije nincs.)	II. Géza, 1158. — (Eredetije nincs.)	IV. László, 1274. — (Eredetije nincs meg.)	Az esztergomi kápt. 1657.
		I. Károly, 1323. — (Fejér, VIII. 2. 336. Hevenesi után állítólag »ex authographo Camerali« közli. Az orosz lvtárban nincs meg.)	IX. Bonifác, 1403. — (Másolata a vatikáni levéltárban: Dataria apost. Reg. bull. Bonif. IX. a. XIV. Liber —. De regul. ff. 94.)
		Nagy Lajos, 1379. — (Eredetije nincs meg.)	(Eredetije az esztergomi kápt. hiteles helyi levéltárban. Capsa 70. fasc. 5. No. 7.)
	I. Károly, 1329. — (Eredetije nincs meg.)	Zsigmond, 1399. (Eredetije az esztergomi érsekség régi egyházi levéltárában, No. 35.)	

lebbról megvizsgálni.¹⁾ Fejér ugyan közli úgy az 1399-iki, mint ebből az 1329-iki átíró oklevelet,²⁾ de már a szent István-féle oklevél szövegét illetőleg egyszerűen előbbi közléseire utal, a mely közlések pedig a II. Géza oklevelének átiratai alapján történtek.³⁾ Pray pedig (Specimen hier. II. 93.) az 1399. i átiratból (hibásan és csonkán) közölt szöveg közepébe szúrja: »Hic nomina villarum et servorum singillatim inseruntur, quae longum esset referre«, — miből az következne, hogy a csak általa meg rövidített szöveg egészen azonos az 1158. i átirattal.

Az esztergomi érsekség levéltárában megtalálván a Zsigmond király 1399-iki oklevelének eredetijét, meglepetéssel láttam, hogy a szent István oklevelének itt átírt szövege nem azonos annak a II. Géza-féle átiratból ismert szövegével.

Zsigmond királynak ez az 1399-iki oklevele föltétlenül hiteles; ezt — egyebek közt — az oklevél írása is bizonyítja, mely Zsigmondnak egyéb, ugyanebből az időből való oklevelei írásával azonos.

Semmi okunk nincs I. Károlynak Zsigmond király által átírt, 1329-iki oklevelének hitelességében sem kételkedni, mely a szent István-féle oklevelet tartalmazza.

A kettős átíró oklevélnek már első megpillantásakor világos, hogy a pécsváradi oklevélnek itt átírt szövege nem lehet egészen azonos az ismeretes szöveggel, mert az átíró oklevél rövidebb, hogy sem a szent István-féle hosszú oklevelet teljesen magában foglalhatná. És a dolog valóban így is áll: az 1329-ben átírt szöveg jóval rövidebb, mint az, a melyet a II. Géza-féle átiratból ismerünk. Az, a mi az 1329-iki átiratban is megvan, csekély eltéréssel egyező az 1158-iki átirat szövegével, de hiányzik belőle két hosszú, összefüggő rész: a szolganépek és a birtokok felsorolása, meg a vásárok tartásáról szóló mondatokkal kezdődő szakasz mindenestül, egészen a monostor zaklatását tiltó mondatig. Azonban annak, hogy itt a teljes oklevél szövegét rövidíté-

¹⁾ Ez annál inkább látszott szükségesnek, mert a II. Géza oklevelét átíró okleveleknek (a II. Endrének, IV. Lászlónak, I. Károlynak) eredetije sincs meg, illetőleg nem található ott, a hová a közlések utalnak.

²⁾ Az 1329-ikét CD. VIII. 3. 350., az 1399-ikét X. 2. 656. Hevenesi LXI. p. 363. után.

³⁾ CD. I. 296. és III. 2. 120.

sével volna dolgunk, nincs szembetünőbb nyoma sem az átíró, sem az átírt oklevélben. Pedig az átíró oklevelek rendesen megszokták mondani, ha az átírt oklevélnek egyes részeit elhagyják.¹⁾ Viszont első olvasásra az átírt oklevélből sem tűnik ki, hogy valami hiányzanék belőle, mert a szöveg ebben a rövidebb formájában is eléggé összefüggőnek, hibátlannak és következetesnek látszik.

Ellenben az a körülmény, hogy az 1329-iki átírat az átíró oklevél szavainak megfelelően (*Cuius quidem privilegii tenor cum signis in eodem contentis talis est*) a signumokat, nevezetesen a chrismont és a király névjelét az átíratban lerajzolva tartalmazza, arra enged következtetni, hogy az átírat hű és gondos, az átírt oklevelet tehát változtatás nélkül adja.

A pécsváradi oklevélnek ezen, az 1329-iki, illetőleg az 1399-iki átíratban fentartott rövidebb szövege a következő:

C.²⁾ In nomine domini dei sumpmi. Stephanus superna favente clementia Hungarorum rex. Credimus et vere scimus, si locis divino cultui mancipatis potestates atque honores adaugmentaverimus, id non solum laude humana predicandum, verum etiam divina mercede remunerandum. Quocirca omnium sancte dei ecclesie fidelium nostrorum (!)³⁾ presentium atque futurorum sollers comperiat intentio, quod nos per dei subsidium ob anime nostre remedium et pro stabilitate regni nostri monasterium sancte dei genitricis Marie et sancti Benedicti ad radicem Montis Ferrei diligenter construximus. Omni autem cura adhibita, ne monastice religionis contemplatio aliqua temporalium necessitate compressa nutaret ad levam, idem monasterium ex donativis nostris consensu et confirmatione auctoritatis apostolice dotavimus terris, silvis, piscinis, vineis, villis, populis tam liberis quam servis. Preterea ex consensu et confirmatione auctoritatis apostolice non solum prescripti populi, verum etiam omnium infra terre ipsius monasterii

¹⁾ Így már a XIII. században is: Fejér, VII. 4. 185.

²⁾ A chrismont lerajzolva.

³⁾ *nostrorumque* helyett.

circumscriptionem possessiones habentium decimationibus curavimus preditare. Eadem etiam apostolica auctoritate mediante decrevimus, ut prefati cenobii abbas generali tantum et sollempni duntaxat synodo Strigoniensis archiepiscopi interesse teneatur. Attamen seu a metropolitano seu a quolibet alio episcopo omni contradictione (!)¹⁾ confirmationem, consecrationem suscipiat et eius monachi ad ordines provehantur. More etiam episcoporum cum mitra, sandaliis et anulo sive in sollempni curia sive episcoporum conventu vel in loco quolibet religioso liberrime possit assistere et divina officia celebrare. Duas preterea (capellas) regias, capellam videlicet beati Petri monasterio connexam, et alteram, que vulgo Alba ecclesia vocatur, cum earum parochiis et omnibus pertinentiis contulimus prefato monasterio, in quibus sacerdotibus ab abbate constituti predicto populo divinum plenarie exhibeant servitium. Crismata vero et oleum infirmorum quilibet archiepiscopus vel episcopus dare teneatur. Prefati vero monasterii populum iam sepe dictum de spiritualibus instruendum vel iudicandum Strigoniensi archiepiscopo et abbati suo commisimus. In civili autem causa nulli liceat iudicare, nisi soli abbati, nisi forte pro qua sanguis effudi (!) debeat. *Signum domini Stephani* [Signum]²⁾ *incliti regis*. Et ut ipsum monasterium ab omni inquietudine sit semotum, precipimus, ut archiepiscopus (!)³⁾ episcopus, dux, marchio, comes seu aliqua persona nobilis vel ignobilis de iam fato monasterio aliquomodo se intromittere in mancipiis, terris, vineis, ripis, pratis, pascuis, cultis et incultis, salicidiis, decimationibus et in omnibus hiis, que in suprascriptis reperiuntur, sine concessione abbatis eiusdem monasterii audeat. Quod si fecerit, componat C libras auri optimi, mediam (!) camere regis, medium vero abbati. Et ut plus divine ire occursum paveat, sciat se a patre et filio et spiritu sancto et a genitrice dei, sanctisque apostolis Petro et Paulo et a sancto Benedicto, in cuius

¹⁾ Kimaradt: *cessante*.

²⁾ A signum lerajzolva.

³⁾ Kimaradt: *nullus*.

honore predictum est situm monasterium, perpetuo anathemate dampnandum et ante tribunal Christi rationem redditurum. Quod ut verius credatur, hanc paginam manibus propriis roborantibus (!) sigilli nostri munimine in ipso die consecrationis dicti monasterii per ministerium domini Astrici Colocensis archiepiscopi et primi abbatis prescripti monasterii nobiscum omnibus regni principibus ibi assistentibus confirmavimus. Verumtamen circumscriptio nostre donationis ante nostram coronationem fuit assignata, ante annos XIII, priusquam fundamentum foderetur, XV vero anno a fundatione monasterium iam dictum est consecratum anno ab incarnatione domini millesimo quintodecimo.

Figyelmen kívül hagyva a kettős átírás okozta apróbb hibákat, a közölt szöveg több tekintetben előnyösen különbözik a pécsváradi oklevél közelebbi szövegétől.

Az, hogy a szent István korába nem illő, példátlanul gazdag birtok- és szolgafelsorolás, valamint az egyházi szerelvényeknek és egyéb ingóságoknak előszámlálása hiányzik belőle, az oklevélnek csak előnyére válhatik. Igaz, hogy ezzel szemben a másik véglet, az adományok elhagyása az oklevelet csaknem kizárólag kiváltságlevéllé teszi. Viszont azonban éppen a hiányzó két szakasz tartalmazza a hosszabbik szövegben azokat a pontokat, a melyek a fentebbi taglalás szerint az alapítólevelet a legnagyobb mértékben gyanússá teszik.¹⁾

Ha még ehhez hozzávésszük azt, hogy az oklevél keltezése ellen itt olvasható formájában (*XV vero anno a fundatione*) nem emelhető az oklevél egyes kritikusi által hangoztatott kifogás,²⁾ hogy az oklevélnek a monostor alapítására (az alap megadására) vonatkozó adatai egymásnak ellentmondanak, — az a benyomásunk támad, hogy szent István oklevelének eredeti,

¹⁾ A szövegből hiányozván a nagyon is kiélezett »nobiles autem sive ignobiles«, mi az oklevél ellen már szintén kihívta a kritikát, a tiltó formulában a rövidebb szövegben is meglevő »aliqua persona nobilis vel ignobilis« kifejezésen egyáltalában nincs miért megütköznünk, mert ez teljesen rokonértelmű az egykorú oklevelek »persona magna seu parva, homo magnus seu parvus« kitételével. V. ö. a 16. l. 4. jegyz.

²⁾ Pannonh. rendtört. I. 104.

interpolálatlan szövege van előttünk és ez által Bresslaunak a pécsváradi oklevélre vonatkozólag kifejezett véleménye tehát igazolva van.

Sajnos, hogy a behatóbb vizsgálat ezt a kecségető reménységet teljesen szétfoszlatja.

Szent István oklevele ugyanis ebben a rövidebb formájában legnagyobbbrészt az egyházi kiváltságokat tartalmazza, mihez még a dézsmák adományozása, két kápolna-adomány és a monostor népeinek igazságügyi kiváltsága fűződik. Ezek az utóbbi rendelkezések az egyházjogi intézkedésekhez képest eléggé háttérbe szorulnak, úgy hogy az oklevél így elsősorban az egyházi kiváltságok biztosítására írottnak látszik.

Am ezeknek az egyházi kiváltságoknak az ügye rosszul áll. Maga Bresslau a legnagyobb határozottsággal jelenti ki,¹⁾ hogy a pécsváradi oklevélnek az a része, mely a II. Géza által átírt szövegben a birtok- és szolgafelsorolást tartalmazó első és a monostor egyéb javait előszámláló harmadik rész között van, föltétlenül hamis, mert az itt tárgyalt, messzemenő egyházi kiváltságokat a király semmiesetre sem adományozhatta, még az oklevél által többször hangoztatott szentszéki jóváhagyással sem. Bresslaunak ez a megállapítása ugyan kissé túlló a célon, mert a magyar királynak bizonyos egyházi kiváltságok adományozásához való jogát úgy egész általánosságban nem vonhatjuk kétségbe. Bizonyos egyházi kiváltságok ügyében való intézkedésre a német császárok okleveleiben is akadunk elvétve példákra. Így intézkedett az egyházi ordinációk ügyében I. Ottó 936-ban²⁾ és 968-ban³⁾ a hersfeldi monostor javára, a consecratióra nézve (azonban pápai privilégiumra hivatkozással!) 972-ben a bobbioi monostor részére⁴⁾ és II. Henriknél is találunk a felszentelések ügyére vonatkozó intézkedést a biforcói monostor javára szóló oklevelében.⁵⁾ Ezek ugyan kivételes intézkedések, mégis alapot nyújthatnak arra, hogy hasonló intézkedéseknek szent István király által tételét ne mondjuk egészen lehetetlennek.

¹⁾ »Mit voller Sicherheit«, »mit voller Bestimmtheit« 74. és 75. l.

²⁾ DOI. No. 4.

³⁾ U. o. No. 356.

⁴⁾ U. o. No. 412.

⁵⁾ DHII. No. 463.

Abban azonban igaza van Bresslaunak, hogy a pontificaliáknak a király (nemcsak a magyar király!) által való adományozása példátlan dolog, különösen abban a formában, a mint ezt a pécsváradi oklevélben találjuk. A pannonhalmi oklevél e tekintetben jóval szerényebb a pécsváradinál, mert ott csak a szandálban misézés és a hordozható kápolna jogáról van szó, míg a pécsváradi oklevél a mitra- és gyűrűviselést is engedélyezi. Pedig ezeknek a jelvényeknek Rómán kívül az apátok részére adományozása abban a korban még a pápák részéről sem fordul elő, nem hogy a magyar király részéről volna hihető.¹⁾

Szemmel látható különben, hogy az oklevél szerkesztője maga is érezte, hogy a pécsváradi monostornak adott rendkívüli kiváltságok jól megtámogatandók; azért emeli ki azoknak pápai jóváhagyás mellett adományozását. Ám ez a szentszéki jóváhagyás magában is eléggé gyanút keltő, és okul szolgál az egész oklevél hitelességének elvetésére.²⁾

Ilyenformán az, a mi a szent István oklevelének rendelkező részéből az 1329-iki átiratban megmaradt, az oklevélnek tárgyi szempontból épen annyira kifogásolható szakasza, mint az, a mi belőle a II. Géza oklevelében megőrzött szöveghez képest hiányzik. Ez már nagy mértékben csökkenti a reményt arra nézve, hogy a pécsváradi oklevélnek ebben a rövidebb formájában szent Istvánnak megbízható, hiteles oklevele maradt reánk, melynek bővítése (interpolálása) folytán keletkezett a másik, hosszabb szöveg.

És ha azután az oklevél szövegét vesszük aprólékosabb vizsgálat alá, akkor kitűnik, hogy ez a rövidebb szöveg bizony rövidítés útján jött létre. Nem a bővebb szöveg készült a rövidebb szöveg alapján annak interpolálása által, hanem fordítva: a

¹⁾ Erdélyi László (Pannonhalmi rendtörténet, VIII. 230.) a mitra használatára nézve megállapítja, hogy Rómán kívül 1050 előtt nem fordul elő; a püspökök is csak a XII. század második felében viselik általánosan a mitrát, az apátságok közül pedig maga Montecassino csak 1097-ben kapta meg ezt a kiváltságot.

²⁾ Hogy a kiváltságok az 1403-iki átirat által végre is pápai megerősítést nyertek, arra nézve szem előtt tartandó, hogy ez csak ily későn és akkor is kettős királyi átirat (1158. és 1323.) garantiája alapján történt.

II. Géza által átirat oklevél megrövidítése hozta létre a pécsváradi oklevélnek 1329-ben átirat, rövidebb formáját.

Maga az oklevél szövege teljesen összefüggő ugyan, de egy helyen mégis olyasmit mond, a mi a rövidebb szövegben kevésbé van helyén, mint a bővebb oklevélben. A monostor javára tett adományok általános felsorolása az adományozott szabad és szolganépek említésével végződik (*populis tam liberis, quam servis.*) A hosszabbik szövegben erre ezeknek a szabad és szolganépeknek részletezése, majd a 41 adományfalu előszámlálása következik. Ezután olvassuk a dézsmákról szóló s a rövidebb szövegben is meglevő mondatot (*Preterea ex consensu etc.*). Ebben a mondatban két kifejezés is van, mely a hosszabbik szövegben helyén való, de a rövidebbikben kevésbé: a *prescripti populi* és a *terre monasterii circumscriptio*. A hosszabb szövegben a népek részletesen elő vannak számlálva, míg a rövidebb szövegben ez a mondat rögtön a szabad és szolgáló népek általános, pertinentia-szerű említéséhez csatlakozik, s így a »*prescripti*« használata nem igen indokolt. Ugyancsak a rövidebb szövegből hiányzó részben találja magyarázatát a »*circumscriptio*« kifejezés is, mert a felsorolt birtokok (a hosszabb szövegben) részben határaik leírásával szerepelnek. E határleírások elmaradásával a »*circumscriptio*« legfeljebb általános »határ« értelemmel bírhat, holott ily értelemben »intra fines« volna helyén. Épen ilyen üressé és fölöslegessé válik a rövidebb szövegben a tiltó szakasznak (*Et ut ipsum monasterium etc.*) részletező felsorolása végén (*in mancipiis, terris, vineis, ripis, pratis, pascuis, cultis et incultis, salicidiis, decimationibus*) ez a kifejezés: *et in omnibus his, que in suprascriptis reperiuntur.* A hosszabbik szövegben a részletes birtok- és ingóságfelsorolás után ennek a kifejezésnek megvan a maga értelme, de a rövidebb oklevélben legfeljebb az egyházi jogi kiváltságokra érthetnők az »*in suprascriptis*«-t, ha a rögtön utána következő szavak »*sine concessione abbatis eiusdem monasterii*« ezt a magyarázatot is lehetetlenné nem tennék. Az egyházi jogi tekintetben az apát beleegyezésével való beavatkozás értelmetlen dolog; csak a monostor javainak az apát hozzájárulásával (eladás, csere stb.) történő elidegenítésére vonatkozhatik ez a kitétel. Ámde a rövidebb szövegben semmiféle ilyen birtok vagy tulajdon előszámlálva nincs; a dézsmák, a kiváltságok s a bírói exemptio nem elidegeníthető dolgok.

De leginkább áruolvá válik ebben a pertinentia-szerű felsorolásban a sóvágóhelyek említése (. . . *cultis et incultis, salicidius, decimationibus* . . .). A sófejtőhelyekről az oklevél hosszabbik szövegének abban a részében van szó, mely az 1329-iki átiratból hiányzik: *necnon et salicidio (!) ab omni inquietudine liberrimo* . . ., miért is a hosszabbik szöveg pertinentia-felsorolásában helyén való a sóvágóhelyek ismétlése. Ha azonban ezt a pertinentia-felsorolást azon módon ott találjuk a rövidebb szövegben is, melyből pedig a sóvágóhelyek említése hiányzik, ez nem jelenthet mást, mint azt, hogy az 1329-iki átirat szövege a hosszabbik szöveg rövidítése útján keletkezett.

Hasonlót árul el az oklevél szerkezete is.

Feltűnik, hogy a rövidebb szövegben a királyi aláírást helyettesítő *signum* nem a német császári oklevelekben szokásos helyén, a datum előtt van, hanem mindjárt a rendelkező rész utolsó mondata után, és ezután jönnek a tilalmat s megerősítést tartalmazó részek. A hosszabbik szövegnek a IX. Bonifác pápa bullájában levő átiratában a *signum* egyáltalán nincs kitéve, de meg van jelölve a II. Endre 1228-iki átiratában¹⁾, még pedig épen ott, a hol a rövidebb oklevélszövegben látjuk. Csak hogy a II. Endre-féle átiratban meg is találjuk az okát annak, hogy miért s hogyan került ide a *signum*. Ebben az átiratban ugyanis a monostor egyházi szerelvényeinek felsorolása után (s épen így az 1323-iki és ezzel együtt az 1403-iki átiratban is) a Damaslaus dux, László király és II. Béla adományainak előszámlálása van közbeiktatva a szent István oklevelébe, és csak ezután következik ismét a szent István oklevelének záradéka. A II. Endre-féle, helyesebben a II. Géza-féle oklevél másolója (vagy készítője) nyilván ezt a nem szent István okleveléhez tartozó részt akarta elválasztani a szent István oklevelének a záradékától, azért tette oda a (mintájában kétségtelenül nem itt levő) *signumot*. Ha már most az 1329-iki átiratban minden ok nélkül ugyanott találjuk a *signumot*, a hol ez az 1228-iki átiratban van, ez azt jelenti, hogy az 1329-iki átiratban olvasható szöveg a II. Endre 1228-iki (és az I. Károly 1323-iki) átiratában meglevő szöveg

¹⁾ Fejér, III. 2. 128. E helyre van írva s rajzolva a *signum* az 1228-iki oklevél után készült 1657-iki átiratban is.

alapján készült, ez utóbbinak megrövidítésével, jöllehet a II. Géza-féle átirásról semmit sem akar tudni.

Mindenképen arra kell hát jutnunk, hogy az 1329-iki átirat nem egyéb, mint a II. Géza-féle átiratból ismert hosszabb szövegnek rövidített formája. Az 1329-iki oklevél szerint a szent István oklevele *super libertate et donatione quarundam capellarum* szól;¹⁾ az átirás tehát ezért, ebből a szempontból történt. A fölöslegest, a mire ebből a szempontból nem volt szükség, elhagyták.

De semmikép sem valószínű, hogy ez a rövidítés az átirás alkalmával, a királyi kancellária által történt volna. Ezt egyfelől az zárja ki, hogy az átirat szövegéből való kihagyás esetén a középkori gyakorlat szerint az átiró oklevélben erre valószínűleg utalás történnék, másfelől pedig úgy az 1329-iki,²⁾ mint az ezt átiró 1399-iki oklevél³⁾ kifejezetten is »de verbo ad verbum« történt átirásról beszél, minek igaz voltát kétségbevonni nehéz dolog. Inkább azt kell hinnünk, hogy 1329-ben a szent István-féle oklevélnek olyan, rövidített másolatát terjesztették a kancellária elé, melyet ez az eredeti oklevélnek vélt és úgy írt át.

Az 1329-iki átiratnak ezen taglalása után vissza kell térnünk Bresslaunak a pécsváradi oklevélről nyilvánított véleményére. Az 1329-iki átiratban fenmaradt szöveg a mondottak szerint nem szolgálhat ennek a véleménynek a támogatására, mert hiszen a pécsváradi oklevél ebben a formájában sem tekinthető a szent István eredeti oklevele szövegének. Vajjon magában megáll-e Bresslau nézete?

Bresslau azt a felfogását, hogy a pécsváradi oklevél nem a pannonthalmi és részben a pécsi oklevél felhasználásával készült hamisítvány, hanem formulás részeiben hiteles, de interpolált oklevél, arra alapítja, hogy úgy a pannonthalmi mint a pécsi oklevelet a hamisító egyszerre nem használhatta. Fölsöleges persze azt magyaráztatni, hogy nem a két eredeti oklevél egyidejű használatának lehetetlenségéről, hanem ezek ismeretéről és másolataik felhasználásáról van szó. De csakugyan oly nagy mérték-

¹⁾ Fejér, VIII. 2. 336.

²⁾ Fejér, VIII. 3. 350.

³⁾ U. o. X. 2. 656.

ben valószínűtlen, sőt szinte lehetetlen dolog ez, mint a hogy Bresslau gondolja?

Kétségtelen, hogy a középkori oklevélhamisítás rendes és leggyakoribb módja az volt, hogy a hamisító egy, ugyanazon személy vagy testület részére szóló hiteles oklevelet vett mintául, ha ilyen rendelkezésére állott. Igen sok esetben megvan az eredeti oklevél is, melynek mintájára a hamisítvány készült. Ilyen példákat bőven találunk a Monumenta Germaniae Historica oklevelés kötetében, s ilyen nálunk pl. az 1109-iki két veszprémvölgyi oklevél,¹⁾ IV. Bélának 1256. évi esztergomi oklevele²⁾ stb.³⁾ Olykor ugyanazon testület részére szóló több oklevélből állítják össze a hamisítványt, mint azt pl. I. Ottónak a meissenai püspökség részére szóló, 968-iki hamis oklevelében látjuk.⁴⁾

Ha azonban az illető személy vagy testület részére szóló oklevél nem állott rendelkezésre, akkor természetesen mások részére adott oklevelet vett mintául a hamisító, a melyhez épen hozzáfért. Így történt a bakonybéli és a zalavári oklevelek hamisítása is a pannonhalmi oklevél alapján. Olykor pedig a rokon oklevél mellett a hamisító idegen oklevelet is használt. Ezek közé a ritkább, de mégis elég gyakran előforduló esetek közé tartozik pl. I. Ottónak 968-iki oklevele, mely Carlomannak egy, a veronai sz. Zeno-egyháza részére szóló oklevele, valamint a bresciai püspököknek a Martinengo-k részére (kiknek javára szól az I. Ottó-féle oklevél is) adott oklevele felhasználásával készült,⁵⁾ vagy III. Ottónak 997. évi oklevele a montecassinói monostor részére, melyet II. Ottónak Montecassino részére adott 981-iki oklevele és III. Ottónak a cucuruzzói monostor részére szóló oklevele felhasználásával hamisítottak.⁶⁾ Több oklevélnek egy hamisítvány készítésében való felhasználásán tehát nem kell okvetlenül megütköznünk.

A pécsváradi monostornak nem volt olyan saját oklevele,

¹⁾ Lásd a Turul, 1911. é. 123. sk.

²⁾ U. o. 1916. é. 101.

³⁾ V. ö. a Függelékben a veszprémi oklevél 1257-iki átiratáról mondanékat.

⁴⁾ Lásd a Dipl. Ottonis I. No. 449-hez írt bevezetést.

⁵⁾ Dipl. Ottonis I. No. 463.

⁶⁾ Lásd a DOIII. 436. sz. oklevél elé írt kritikai jegyzeteket.

melyet a hamisítás czéljaira felhasználhattak volna; ezért fordultak idegen mintához. Az a kérdés csupán, hogy a szóban forgó mindkét oklevélhez hozzáférhettek-e abban az időben, mely a hamisítás időpontjául szóba jöhet, t. i. a XIII. vagy a XIV. században.

Hogy a pannonhalmi alapítólevél szövegét Pécsváradon ép úgy ismerhették, mint akár Bakonybélen vagy Zalavárott, az természetes; ennek felhasználása tehát érthető. *De biztos adataink vannak arra nézve is, hogy szent Istvánnak a pécsi püspökség részére adott oklevelét is ismerhették, s a XIV. században ismerték is a pécsváradi monostorban.* A pécsváradi konvent ugyanis a pécsi püspökség részére több ízben is átírta a püspökségnek szent Istvántól származó oklevelét. A pécsi oklevelet fentartó egyetlen forrásunk, a somogyi konvent 1404-iki oklevele is a pécsváradi konvent 1350-iki átiratában közli II. Endre királynak azt a keltezetlen (1235-iki?) oklevelét, mely a szent István-féle oklevelet tartalmazza. Igaz, hogy a somogyi konvent oklevele kétszer is a szekzárdi konventének mondja ugyanazt az 1350-iki oklevelet, melyet azután mégis mint a »Conventus monasterii Waradiensis« oklevelét ír át. Ezért Koller¹⁾ az 1350-iki oklevelet csakugyan nem a pécsváradi, hanem a szekzárdi konvent oklevelének veszi. De van más adatunk is arra, hogy Pécsváradon ismerték szent Istvánnak pécsi oklevelét. Miklós nádornak 1343-iki oklevelében olvassuk,²⁾ hogy a pécsi egyház megbízottja a pécsváradi konvent oklevelét mutatta be, melyben a szent István király okleveléből voltak átírva a pécsi egyház kiváltságai.³⁾ Ez a hivatkozás annyiban helytelen, hogy a pécsi egyháznak itt említett kiváltságos articulusai⁴⁾ nem a szent István oklevelében foglaltatnak, hanem II. Endrének átíró oklevele sorolja fel ezeket a pontokat a szent István oklevele után. De nem csuda, hogy a II. Endre-féle, előtünk csak a somogyi konvent 1404-iki átiratából ismert zagyva átiraton az 1343-iki nádori oklevél vagy inkább a pécsváradi

¹⁾ I. m. III. 53. lap, jegyzet.

²⁾ U. o. II. 480.

³⁾ Transscribentes privilegatos articulos libertatis praefatae (Quinqueecclesiensis) ecclesiae de privilegiis sanctissimi regis Stephani et condam domini Andreae illustris regis Hungariae piae recordationis extractos.

⁴⁾ Fejér, II. 252.

monostornak akkor bemutatott oklevele nem tudott eligazodni, s a szent István okleveléhez tartozónak vette a II. Endre oklevelébe foglalt kiváltságfelsorolást. Annyi azonban bizonyos, hogy a II. Endre-féle oklevélben a szent István-féle pécsi oklevél is benne volt, s így a pécsváradi monostorban 1343 előtt mindenestre ismerték a pécsi oklevelet. Ez egészen bizonyos.¹⁾ De föltétlenül ismerhették már korábban, a XIII. században is; ezt Pécsváradnak Pécshez való közelsége,²⁾ s méginkább a pécsváradi konventnek a pécsi püspökséggel és egyházzal való, s már a XIII. században megállapítható sűrű kapcsolatai könnyen érthetővé és valószínűvé teszik.³⁾ Ez pedig egyszerűen eloszlatja annak a lehetlenségét, hogy a pécsváradi oklevél készítéséhez a pannonhalmi oklevél mellett a pécsi oklevelet is felhasználhatták már a XIII. században is.

Ha tehát a pécsváradi oklevél ellen úgy abban a formájában, a mint azt az állítólag II. Gézától származó átiratból ismerjük, mint az 1329-iki átiratban fentartott rövidebb alakjában elég súlyos gyanúokaink vannak arra, hogy az oklevelet mindenestül hamisítványnak tartsuk, ebben a pannonhalmi és a pécsi oklevéllel való egyidejű egyezése nem akadályozhat meg. Pedig Bresslau a maga nézetét *kizárólag* ennek a dolognak a valószínűtlenségére alapítja.

Annál a valószínűtlenségnél, melyet Bresslau elegendőnek vél a pécsváradi oklevél formularis részei hitelességének fentartására, nagyobb valószínűtlenség szól ezen részek hitelessége ellen.

A pécsváradi oklevél feltűnően, szinte szolgálilag ragaszkodik a pannonhalmi oklevélhez úgy bevezető, mint befejező részében. Ez a szolgálai másolás ellenkezik a Heribert C szokásaival, kinek

¹⁾ Pauler, i. m. II. 593. egészen alaptalanul és hibásan gyanúsítja meg az 1343-iki átiratot azért, mert szerinte ez is a somogyi konventnek 1404-ben kelt átiratában foglaltatik. Pedig ez nem igaz. Az 1343-iki oklevél más átiratban: a *pécsi káptalan* 1404-iki oklevelében maradt meg. (Lásd: Koller, i. m. II. 479. 1.)

²⁾ Földeik határosak voltak: Fejér, III. 2. 435.

³⁾ Néhány adat e kapcsolatokra a XIII. századból: 1236. (Koller, II. 97.) 1268. (H. okl. 55.) 1276. (Wenzel, IX. 163.) 1283. (Koller, II. 225.) 1329-ben a pécsváradi konvent a pécsi káptalan számára oklevelet ír át. (Koller, II. 345.) A XIV. század elején igen sűrű az érintkezés, idézések, vizsgálatok stb. kapcsán. (Zichy I. 155. 198. 301. stb.)

szerepét szent István eredeti okleveleinek kiállításában megállapítottnak vehetjük.

A német császári kancelláriából kikerült hiteles oklevelek közt nagyon sok olyan van, mely más oklevél mintájára készült a mintaoklevélnek kisebb-nagyobb mértékben való felhasználásával. Így III. Ottó oklevelei közt is. Ezt a kancelláriai munka természete hozta magával. De éppen a Heribert C-től fogalmazott oklevelek közt aránylag igen kevés van olyan, mely nem önálló fogalmazat, hanem mintaoklevél után készült. III. Ottónak Heribert C által fogalmazott, körülbelül 70 oklevele közt 9—10-et találunk más oklevél mintája után készítve. Azonban ezekben az oklevelekben is rendszeren nem sokat vesz át a mintaoklevélből. Kancelláriai működése elején még inkább másolt,¹⁾ de később mindig kevesebb az, a mit az általa fogalmazott oklevélben idegen oklevélből származónak lehet felismerni.²⁾ Pedig a német kancelláriában való nagy elfoglaltsága mellett éppen nem lett volna csuda, ha nem töri magát önálló fogalmazással, hanem mintaoklevelet követ.

Ezért felettébb különös volna, ha Heribert C a szent István udvarában kínálkozó csekély oklevélfogalmazási munkát úgy végezte volna, hogy az általa szerkesztett egyik oklevélről másolja a másikat. Ezt bajos feltenni arról a Heribert C-ről, a ki már a német kancelláriában is a szokásostól eltérő formulákat szeretett használni³⁾ és nálunk is újításokkal próbálkozott.⁴⁾ A pannonhalmi, a pécsi és a veszprémi oklevelek eltérő fogalmazása mutatja Heribert C változatosságra törekvését; ezek annyira elütnek egymástól, hogy egy fogalmazótól származásukat magukból ezekből az oklevelekből fel sem ismerjük; csak a Heribert C-től származó egész okleveles anyag összehasonlításából állapítható

¹⁾ DOIII. 210. 291.

²⁾ Lásd pl. a DOIII. 327. 328. 330. 333. sz. okleveleket.

³⁾ Archiv f. Urk. f. VI. 72. l. 2. jegyzet.

⁴⁾ A pannonhalmi oklevél chrisonja, melyet a pécsváradi oklevél is híven lerajzol (az 1329-iki átiratban), szokatlanul egyesíti a Hebarhard-féle chrismont a Christus-monogrammal, az ú. n. labarummal. Ez is a Heribert C újítása, mert ha a pannonhalmi oklevél jelen alakjában nem is eredeti, akkor is az eredetiből másoltnak kell a chrismont tekinteni.

ez meg. A veszprémi és a pécsi oklevél pedig, melyekre nézve megállapítható, hogy ezekben Heribert C fogalmazatára régibb oklevelek formulái hatottak,¹⁾ azt mutatja, hogy Heribert C az idegen mintát is átdolgozva használta.

Ezért sokkal nehezebb elhinni azt, hogy a pécsváradi oklevélben maga Heribert C utánozta szolgálilag egyik, 13—14 évvel előbb kiállított saját oklevelét (a pannonhalmi), mint azt, hogy a hamisítvány készítője ismerte és használta úgy a pannonhalmi, mint a pécsi oklevelet.

Ezt különben a pécsváradi oklevélnek utolsó, a keltezés helyettesítő mondata is bizonyítja, melynek az oklevél hitelességét kompromittáló voltáról már fentebb is volt szó. Mert ez a mondat annyira különbözik a német oklevelek keltezési formájától, hogy keltezésnek nem is tekinthető. Heribert C kezéből nem kerülhetett ki oklevél, a melynek ilyen, egészen szabályellenes keltezési záradéka volna. Ha tehát ragaszkodnánk ahhoz, hogy a pécsváradi oklevél formulái az eredeti oklevélből valók, azt kellene feltennünk, hogy az interpolator egészen elhagyta az eredeti oklevél keltezését és ennek helyére írta a minden szabályal ellenkezően fogalmazott keltezési (?) záradékot, a mint hogy Bresslau csakugyan így vélekedik.²⁾ Ámde ezt egészen értelmetlennek tartjuk. Miért mellőzte volna teljesen az interpolator az eredeti oklevél keltét, ha ott lett volna előtte a kész minta? Nem sokkal valószínűbb-e, hogy idegen, a pécsváradi monostorra nem alkalmazható adatokat tartalmazó oklevél alapján dolgozott, és ennek keltezése kényszerítette őt mintája elhagyására s megfelelőbb adatok kitételére? Még inkább növeli ennek valószínűségét az, hogy ez a mintaoklevél épen a pannonhalmi alapítólevél volt.

A pannonhalmi oklevél keltezése némileg maga is szabálytalan, bár adatai valóban keltezési adatok.³⁾ Egy szabályos kel-

¹⁾ Lásd fentebb, a 8. lapon mondottakat és alább a 39. sk. 1.

²⁾ I. h. 73. l. 1. jegyzet.

³⁾ Bresslau egészen hibásan állapítja meg, hogy a pannonhalmi oklevél keltezése az oklevél mai formájában nincs meg, és valami utóirat helyettesíti. (»Die Datierung ist in beiden Diplomen in unserer Überlieferung fortgefallen; in M ist sie durch eine ganz unzuverlässige Nachschrift ersetzt.« U. o.) Ez tévedés, mert a recognitio után következő rész eleje,

tezésnek középső része ez, mely azonban a hozzákapcsolt utóirattal valami elbeszélésfélévé fűződik össze. A szent István-kori formulákat kevésbé ismerő ennek a résznek csak ezt az elbeszélésszerű jellegét érzi. Ezt érezte a pécsváradi oklevél készítője is, és mivel a pannonhalmi oklevél megfelelő részét nem vehette át, egy másik elbeszéléssel helyettesítette, melynek adatait ki tudja, honnan vette, de egy eredeti szent-István-kori oklevélből semmiesetre sem. Így jött létre ezen, a megelőző formulákkal sehogyssem egyező, szabálytalan keltezésféle, melyre nem lett volna szükség, ha az eredeti alapítólevél fekként volna az interpolator előtt, mert akkor eszébe sem juthatott volna, hogy ennek keltezését egészen megváltoztassa. Tévedésből, vagy talán szándékosan is esetleg rontott vagy módosított volna rajta valamit, de nagyjában mégis csak ahhoz ragaszkodott volna, mint a hogy ezt az interpolatio eseteinek számos példájában látjuk.

Kétségtelennek látszik ennél fogva, hogy a pécsváradi oklevél elejétől végig hamisítvány, mely a pannonhalmi és részben a pécsi oklevél felhasználásával készült.

Készítése időpontját illetőleg nincs egészen biztos támpontunk. Annyi bizonyos, hogy a II. Géza-féle 1158-iki átírat a maga phantasticus, de a mellett a hamisítóknál szokásos előadásával az oklevél elégségeről nem lehet hiteles; ¹⁾ így tehát a hami-

mely az évet, az indictiót és az uralkodási évet tartalmazza, nem tartozik a csak ezután következő utóirathoz (Hae sunt nominatae villae stb.), hanem egy szabályos keltezésnek középső része. Ha a pannonhalmi oklevelet mai formájában az eredeti oklevél interpolált utánzatának tekintjük, ennek a csonka keltezési formának a keletkezését meg is magyarázhatjuk. Az eredetiben valószínűleg hiányzott a napi kelet és a hely megnevezése, melyek számára az írnok üres helyet hagyott. Így látjuk ezt pl. II. Henriknek egyetlen, Heribert C-től való oklevelében (DHII. No. 3. és Kaiserurkunden in Abbildungen, Lief. IV. Taf. 4.). Az eredeti pannonhalmi oklevél keltezése e szerint ilyen lehetett: *Data Anno dominicae incarnationis MII. Ind. XV. anno Stephani primi regis Ungrorum secundo. Actum*. Ebből a másoló a különállása miatt fölöslegesnek vélt *Data*-t elhagyta, s az *actum*-ot (mely után a helynév maradt el az eredetiben) a szabálytalan »hoc privilegium scriptum et traditum est« kifejezésekkel helyettesítette.

¹⁾ Azonban kétségtelenül valami eredeti oklevél felhasználásával készült, mert a felsorolt méltóságok megegyeznek a Martyrius érsek ok-

sítás ennél később történt. Különben is a XII. század derekán az oklevél értéke és jelentősége még sokkal kisebb, hogy sem akkoriban már hamisításra fanyalodtak volna.¹⁾ Viszont nemcsak I. Károly 1323-iki és 1329-iki átíró okleveleit, de IV. Lászlónak 1274-iki átíratát²⁾ sincs okunk meggyanúsítani, minthogy ezek ellen az oklevelek ellen semmi komolyabb kifogás sem merülhet fel. Egyébként is a birtokfelsorolás helyneveinek tanúsága szerint ezeknek a szóalakoknak legalább egy része nem lehet a XIII. század közepénél fiatalabb, miért is későbbi hamisítás feltételezése esetén azt kellene gondolnunk, hogy a birtokfelsorolás neveinek egy része valami régibb jegyzékből való. Ez nem lenne teljességgel valószínűtlen, de feltevése nem okvetlenül szükséges.

II. Endrének 1228-iki átíró oklevelét³⁾ is hitelesnek vehetjük és így a hamisítás időpontjára nézve odajutunk, a hová a nyelvi alakok is utalnak: a XIII. század elejére. Az oklevélnek nincs olyan kézzelfogható célzata, mely a hamisításra vonatkozólag biztos útmutatóul szolgálhatna. De aligha tévedünk, ha a pécsváradi oklevél hamisításának szülőokát a pannonhalmi apátságban a veszprémi püspökkel szemben elért sikerében keressük. A perben a szent István-féle oklevél alapján a pannonhalmi apát győzött, s az 1216-iki pápai bulla⁴⁾ megerősítette őt szent Istvántól nyert kiváltságaiban. Ez a siker hasonló kiváltságok megszerzését tette kívánatosná Pécsváradon is, és az erre irányuló kísérlet: a II. Géza átíratába foglalt szent István-féle oklevélnek II. Endre király által való megerősítettése 1228-ban sikerült is. Hogy a monostor felhasználta az alkalmat a kezén

levelével (Mon. Strigon. I. 107.) és II. Gézának az esztergomi egyház részére szóló 1157-iki oklevelével. (U. o. 110.)

¹⁾ V. ö. erre nézve Hóman B. jó megjegyzéseit a Századok, 1917. 236. sk. 1., melyek a XII. század derekára is illenek.

²⁾ Fejér, CD. V. 2. 172.

³⁾ Fejér, CD. III. 2. 118., hol azonban az oklevél záradéka nagyon hibás. Az 1657-iki átíratban (esztergomi káptalan hiteles helyi levéltára, capsza 70. fasc. 5. No. 7.) ez a záradék így szól: *Ut igitur quaelibet persona nobilis vel ignobilis, ecclesiastica seu saecularis hoc rescriptum sine omni contradictione credat, dupplicis sigilli nostri munimine in perpetuum fecimus corroboratum seruari. Datum anno gratiae stb.*

⁴⁾ Pann. rdtört. I. 640.

levő birtokok ősi származásának igazoltatására is, az a Béla ifjabb király által megindított birtokvizsgálatok idején könnyen érthető és természetes.

* * *

Úgy fenmaradása körülményeit, mint jelenlegi formáját tekintve elég mostoha sorsa volt a pécsi püspökség részére szent Istvántól adott oklevélnek. A somogyi konvent 1404-iki oklevele háromszoros átírásban tartotta fenn: II. Endrének keltezetlen (1235-iki?) oklevelét¹⁾ a pécsváradi (vagy a szekzárdi?) konvent 1350-iki oklevele,²⁾ s ezt ismét a somogyi konvent írta át részben kétségtelenül hamis, részben gyanúsnak mondott oklevelek és oklevéltöredékek közé keverve. Bár az oklevél részleteiben megegyezik az egykorú német oklevelek formuláival, ezeknek a formuláknak a sorrendje annyira össze van zavarva, hogy egészben a pécsi oklevél nagyon szabálytalannak mutatkozik. Az oklevél ugyanis mai formájában³⁾ tulajdonképpen kétszer végződik. A püspökség határainak felsorolása után corroboratio és erre a királyi aláírást helyettesítő signum jön, mi az oklevelek végén, a datum előtt szokott állni. Oklevelünkben azonban csak ezután jön a világi (poena) és egyházi büntetéssel fenyegetés (anathema), s csak azután a kelet. Az oklevelek sorrendjének illetően felforgatása egészen szabálytalan, és bár Karácsonyi külföldi példákkal iparkodik ilyesminek előfordultát igazolni,⁴⁾ bizonyos, hogy szent István eredeti oklevelének szerkezete ilyen kuszált nem lehetett.

Ennek ellenére a pécsi püspökség oklevele általánosan hitelesnek van elismerve. Horváth Mihály ugyan a veszprémi püspökség oklevelével együtt a pécsi oklevél hitelességét is kétségbe

¹⁾ Koller, Historia episc. Quinqu. II. 86. Keltét csak Koller teszi 1235-re (II. 93. l. jegyz.) Bertalan püspöknek Yolánta házasságánál szereplése alapján, miről az oklevélben szó van.

²⁾ U. o. III. 53. Kollernek fentebb a 31. lapon ismertetett nézetével szemben valószínűbb, hogy a pécsváradi s nem a szekzárdi konvent átíró oklevelével van dolgunk, minthogy előbb is tudunk a pécsváradi konvent részéről történt átírásról.

³⁾ U. o. I. 62.

⁴⁾ Szent István király oklevelei, 46. l.

vonta,¹⁾ azonban csak habozva és határozatlanul. Érvei nem eredetiek, hanem — úgy látszik — Otrókocsi Foris Ferencztől kölcsönöztek; ²⁾ a mellett azonban ezek az érvek (hogy t. i. az oklevél határgrofokat említ; hogy a »vocabitur Quinqueecclesiensis« kifejezés gyanús és hogy a »pio Stephano regnante« kifejezést István nem iratta volna a maga által kiadott okmányba) oly gyengék, hogy megczáfolásuk nem okozott nagy fáradságot Ortway Tivadarnak,³⁾ bár a védelem maga is kissé naiv volt, akárcsak a támadás. Azonban az oklevélnek beható tárgyalása is az oklevélnek minden gyanú alól felmentésére vezetett. Karácsonyi sokoldalú vizsgálat alapján »teljes megnyugvással« nyilvánította az oklevelet hitelesnek,⁴⁾ Pauler pedig egyenesen »kétségbe nem vonható hitelességűnek« állította.⁵⁾

Ezekhez a véleményekhez csatlakozik most azután a Bresslaué is. A pécsi püspökség oklevele szerinte is hiteles, leszámítva azokat a változtatásokat, a melyeket a többszörös átírás ejtett rajta. Így a bevezetőrészben (a protocollumban) az invocatiónak szent István okleveleiben ismeretlen formája (*In nomine sanctae trinitatis et individuae unitatis*), mely a magyar királyok okleveleiben csak később jelenik meg,⁶⁾ azután a formula devotionis

¹⁾ A kereszténység első százada Magyarországon, 184. l. jegyz.

²⁾ Otrókocsi Foris Ferencz, kinek erre a helyére Angyal Dávid tanár úr volt szíves figyelmemet felhívni, *Historia ecclesiastica Hungarorum*-jában (Kaprinay-gyűjteményében, in 2° XIX. k.) az 1009. évnél foglalkozik a pécsi oklevéllel és azt gyanúsnak vagy interpolátnak mondja, ugyanazokat az érveket hozva fel, de bővebben kifejtve, mint Horváth Mihály. Bizonyosra vehető, hogy Horváth Otrókocsitól vette át érveit, bár ezt egyáltalában nem említi meg. E mellett szól az is, hogy maga sem ragaszkodik állítása erejéhez. — Schwartz Gottfriednek az oklevél keltezésében olvasható »civitas Jauriana« kifejezés ellen felhozott érvéről lásd Koller, *Historia ep. Quinqueecclesiensis*, I. 72. l. mm) jegyzetét.

³⁾ A pécsi egyházmegye alapítása és első határai, 17. sk. 1.

⁴⁾ I. m. 55. l.

⁵⁾ A magyar nemzet tört. az Árpádok kor. II. 591.

⁶⁾ Az egykorú német császári oklevelek rendes formulája III. Ottó idejében: *In nomine sanctae et individuae trinitatis*, mitől csak igen ritka esetben van eltérés. A veszprémi oklevél invocatiója teljesen megfelel ennek az egykorú gyakorlatnak, míg a pannonhalmi oklevélé így szól: *In nomine domini dei summi*. Ez utóbbi a pannonhalmi chrismonnak már említett szokatlan alakjával együtt kétségtelenül Heribert C újítása;

(*dei gratia, divina favente — providente — clementia*) hiánya, a signumsor megrövidítése (*Signum Stephani regis Hungariae* a többi oklevélben előforduló s a külföldi gyakorlatnak is megfelelő *Signum domini Stephani incliti* vagy *mitissimi regis* helyett) nem származhatik az eredeti oklevélből. A contextus ellenben a III. Ottó okleveleinek formuláit mutatja, nevezetesen ugyanannak a Heribert C-nek a sajátságait, kinek fogalmazatának bizonyul a pannonhalmi oklevél is. A promulgatio, a határleírás és a corroboratio formája Bresslau szerint Heribert C-re mutat; egyes, átírásokozta szövegrontások könnyen javíthatók. Minthogy pedig tárgyilag az oklevél ellen nem merül fel gyanú, a pécsi oklevelet ő a jelzett szövegrontások leszámításával szent István hiteles oklevelének fogadja el.¹⁾

Bresslaunak ez a felfogása a pécsi oklevélről a dolog lényegét tekintve helyes ugyan, azonban igen alapos kiegészítésre szorul. Megállapításai, a melyekből a végső következtetést levonja, csak félig igazak és ebben az alakjukban nem elégségesek a pécsi oklevél hitelességének teljes igazolására. Már pedig tekintettel azokra a gyanús körülményekre, a melyek között az oklevél reánk maradt, valamint az ellene felhozható érvekre, teljes és egészen helytálló bizonyításra van szükség, hogy az oklevél hitelességét kifogástalannak jelenthessük ki.

A mi az oklevél formuláit illeti, ezekre nézve Bresslau azt állapítja meg, hogy megfelelnek a Heribert C fogalmazatának, s ennek bizonyítására a pécsi oklevél promulgatiójával, a határleírással és a corroboratióval rokon formulákra mutat rá III. Ottó császárnak és II. Henriknek Heribert C által fogalmazott okleveleiben.²⁾ Azonban az általa felhozott példák csak részben meg-

későbbi korban ismeretlen. Ezért a pannonhalmi oklevél invocatiója kevésbbé, sőt egyáltalán nem gyanút keltő, míg a későbbi kor gyakorlatára valló *In nomine sanctae trinitatis et individuae unitatis* a XII. század közepe előtt csak gyanús oklevelekben (a garamszentbenedekiben Mon. eccl. Strigon. I. 53. és a dömösiben u. o. 88.; hasonló forma még: Fejér, II. 129.) fordul elő és csak III. Béla kora óta lesz nálunk az invocatio rendes formájává. E szerint Bresslau megjegyzése (69. l.), hogy az invocatió ez a formája a XI. század végén és a XII. században jellemző a magyar oklevelekre, téves.

¹⁾ I. h. 70. l. 1. jegyzet.

²⁾ U. o.

győzők. A corroboratio abban a szokatlan formájában, a hogyan a pécsi oklevélben olvassuk (*Et ut hec nostre ingenuitas auctoritatis stabilis et inconvulsa permaneat . . .*), csakugyan Heribert C saajátsága, mert hasonló kapcsolatban épen egy, tőle származó oklevélben fordul elő.¹⁾ Ellenben a II. Henrik 1002-iki (szintén Heribert C-től fogalmazott) oklevelében olvasható határmegjelölés,²⁾ melyet Bresslau a pécsi oklevél határleírására hoz fel parallela gyanánt, alig mutat valami rokonságot a pécsi oklevél megfelelő helyével. A promulgatiót sem találjuk meg Heribert C fogalmazataiban teljesen a pécsivel azonos formájában. A Bresslaunál idézett promulgatiók³⁾ részleges hasonlatosságot mutatnak ugyan a pécsi oklevéllel, de egészen azonos formában (*Noverint omnes fideles nostri presentes scilicet et futuri, qualiter . . .*) nemcsak Heribert C fogalmazatára, hanem III. Ottó okleveleire általában sem jellemző ez a formula. Ha kivételesen egyszer-kétszer előfordul III. Ottó császár okleveleiben,⁴⁾ akkor is régibb formulák hatására vezethető vissza.⁵⁾ Ez a promulgatio ugyanis szó szerint azonos formában a megelőző császároknak, I. és II. Ottónak okleveleiben fordul elő sűrűn, olyankor, a midőn az oklevélnek (a

¹⁾ *Et ut nostrae ingenuitatis auctoritas firma et inconvulsa omni permaneat tempore . . .* DOI. No. 354. A jellemző itt az *auctoritas* és *ingenuitas* egybefűzése, melyek mindig külön-külön fordulnak elő (*nostrae auctoritatis donatio, praeceptum* stb., vagy *concessionis, donationis auctoritas*, és *ingenuitatis concessio, traditio* stb.). A két kifejezésnek ezt a szokatlan, és először nyilván Heribert C által alkalmazott összekapcsolását találjuk egy I. Ottó nevére hamisított oklevélben is (DOI. 447.), mely II. Konrád és II. Henrik okleveleinek (s talán III. Ottónak is?) felhasználásával készült (l. a DOI. 447. bevezetését), de a kérdéses kapcsolat semmiesetre sem I. Ottó okleveleiből való. (V. ö. DOI. 291.)

²⁾ DHII. No. 3. »Nominative I miliarium sursum, aliud deorsum per flumen Ratennam, tercium miliarium per flumen quod Suabaha vocatur, de ipso quidem miliario ex omni parte unum miliarium infra forestum, qui pertinet ad Foreheim, aliud in forestum pertinens ad Uraha.« Ez legfeljebb abban hasonlít a pécsi határleíráshoz, hogy ott első, második, harmadik és negyedik határvonalról van szó: *Primum terminum Zemogny viculum . . . posuimus* stb.

³⁾ DOI. 332. 370. és 333., a melyhez még a Bresslaunál nem említett DOI. 333-at is csatolhatjuk.

⁴⁾ U. o. No. 109. és 230.

⁵⁾ Lásd a DOI. 230. sz. oklevél elé írt megjegyzést.

pécsi oklevélhez hasonló módon) nincsen arengája.¹⁾ A püspökség határainak kijelölésére nézve is a pécsihez eléggé hasonló példát találunk I. Ottó császár okleveleiben.²⁾ Ha ehhez még hozzáveszjük azt, hogy a keltezési záradékban az uralkodási év megjelölésére használt kifejezés is (*pio Stephano regnante anno nono*) igen sűrűn használatos I. Ottó okleveleiben,³⁾ sőt a császárrá koronázása előtt kiállított oklevelekben ez a szokásos kitétel, míg III. Ottó okleveleiben kezdettől fogva más kifejezést találunk (*anno tercii Ottonis regnantis . . .*), az a benyomásunk támad, hogy a pécsi oklevél formulára I. Ottó 962 előtti okleveleinek formulái hatottak. Nem érhetjük be tehát annak kijelentésével, hogy a pécsi oklevél formulái a Heribert C fogalmazatát bizonyítják; sőt ez az állítás így, helytelen és megcáfolható formájában egyenesen veszélyezteti az egész bizonyítás alapját és erejét.

Minthogy azonban a corroboratio föltétlenül Heribert C fogalmazatára utal, az oklevelet bizonyára ő szerkesztette.⁴⁾ E mellett szól a pécsi oklevél átokformulája is. III. Ottó császár okleveleiben elég ritka az anathema, de épen a Heribert C által fogalmazott oklevelekben találjuk néhányszor.⁵⁾ A kétségtelenül általa fogalmazott pannonhalmi oklevélben is van anathema. E mellett a pécsi alapítólevél anthemája a német császárok itáliai kancelláriájából kikerült okleveleknek átokformulájára emlékeztet,⁶⁾ a mely kancelláriának volt tagja III. Ottó alatt Heribert C is.

¹⁾ DOI. 87., 95., 125., 130., 149., 182. stb. DOI. 6., 10., 19., 151., 153. stb.

²⁾ Lásd a havelbergi püspökség alapításáról szóló oklevelet, DOI. 76.

³⁾ *Regnante pio rege Ottone.* DOI. 87., 95., 174., 175., 176. stb.

⁴⁾ A poena-formulát abban az alakjában, a mint a pécsi oklevélben olvasható, Heribert C III. Ottó kancelláriájában is sokszor használta ugyan (v. ö. DOI. 291., 292., 310., 328., 329. stb.), de ez a formula mégsem jellemző, mert III. Ottónak nem Her. C-től származó okleveleiben s elődeinek, I. és II. Ottónak okleveleiben is sűrűn fordul elő azonos vagy hasonló alakban.

⁵⁾ DOI. 331., 375.

⁶⁾ L. pl. II. Ottó oklevelében, DOI. 284. . . . *sciat se compositurum etc. . . et insuper quod ei deterius erit, cum Juda traditore nostri salvatoris, in cuius nomine iam dictum constructum est coenobium, eternis deputabitur incendiis.*

Ezek alapján arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a pécsi püspökség oklevele is a Heribert C fogalmazata ugyan, *de régibb*, I. Ottó kancelláriájából kikerült oklevél formulái hatottak rá, a mely oklevél valószínűleg I. Ottónak még császárrá koronáztatása előtti időben kelt.¹⁾ Azonban a corroboratio és az anathema mutatja, hogy nem utánozta szolgálilag a mintaoklevelet, hanem az átvett formulákat a saját fogalmazatára jellemző elemekkel keverte. Hasonló eljárás ez, mint a milyent a veszprémi alapítólevél szerkezetében is megállapíthatni,²⁾ és a mely valószínűtlenné teszi azt, hogy a pannonhalmi oklevél formuláinak csaknem változatlan másolása útján keletkezett pécsváradi oklevél szintén az ő kezéből származnék.

Téved Bresslau abban is, hogy a pécsi oklevél tárgyi szempontból egészen kifogástalan volna. Sőt ellenkezőleg igen súlyos aggodalmakat kell eloszlaltunk és komoly ellenvetésekre kell megfelelnünk, hogy ennek az oklevélnek a hitelességét a gyanútól mentesnek nyilváníthassuk.

Mindenek előtt annak az ellentmondásnak kell szembe tűnnie, mely a pécsi oklevél kelte és a püspökség alapítása közt van. Egészen átment ugyanis a köztudatba, hogy a pécsi püspökség szent Istvánnak legelső alapításai közé tartozik. Történetíróink Kolleren kezdve³⁾ egészen a legújabbakig⁴⁾ egybehangozóan vallják, hogy a pécsi püspökség szent István koronázásakor már megvolt. Ez a nézet ugyan csupán a Thietmár krónikájának⁵⁾ és Hartviknak⁶⁾ elbeszéléséből, valamint chartresi Fulbertnek Boniperthez, az első pécsi püspökhöz intézett leveléből⁷⁾ levont következtetés, azonban általánosan el van fogadva.

1) A pannonhalmi oklevél arengája is első részében I. Ottó korára megy vissza: DOI. 154., 210., 410. stb. mi szintén arra mutat, hogy Heribert C I. Ottó okleveleit ismerte, helyesebben, hogy minta-oklevelei közt I. Ottó-féle oklevelek voltak.

2) Bresslau, i. h. 70. l. jegyz.

3) Historia episc. Quinqu. I. 22. és Prolegomena 71.

4) Karácsonyi, Szent István élete, 32. Ortvay, A pécsi egyházmegye alapítása, 14. és Magyarország. egyházi földleírása I. 216.

5) Liber IV. cap. 59. (SS. rer. Germ. in usum schol., 97. l.)

6) M. Florianus, I. 43.

7) Migne, Patrologia Latina, 141. köt. 189. = Koller, Hist. ep. Quinqu. I. 13. sk.

Hogyan egyeztethető ezzel össze az alapítólevélnek 1009-ben történt kiállítására? Az alapítólevél keltét semmi módon nem kifogásolhatjuk, mert ez tökéletesen megfelel az egykorú oklevelek keltezésének, sőt azoknak formuláival jobban egyezik, mint szent István bármelyik oklevelének kelte.¹⁾ Ha csak azt nem tesszük tehát fel, hogy az átíró vagy átdolgozó egészen érthetetlen okból szándékosan alakította így az oklevél évszámát s az ezzel egyező uralkodási évet is, akkor ezt az oklevél valódi keltének kell tekinteniünk s feleletet kell keresniünk arra a kérdésre, hogy az oklevelet miért állították ki az alapítás után ilyen későre? Hogy ezt a feleletet nem találhatjuk meg abban a kissé gyarló magyarázatban, mely a határok megállapításának nehéz voltát hozza fel az oklevél késői kiállítása okául,²⁾ az nem szenvedhet kétséget.

E mellett az oklevél alapítólevélnek semmiesetre sem kifogástalan. Akár a német oklevelek közül hasonlítjuk össze azokkal, melyekben püspökség-alapításról van szó,³⁾ akár a veszprémi püspökség alapítólevelével, fel kell tűnnie annak, hogy a pécsi oklevél fogyatékos. Nincs meg benne az egyházmegye részeinek, az adományozott birtokoknak és a jövedelmeknek a felsorolása, csak a határmegállapítás, a mi viszont a veszprémi oklevélből hiányzik.

Ezt a szembe tűnő fogyatkozást is próbálták már magyarázni, még pedig úgy, hogy a pécsi püspökségnek volt még egy oklevele, melyben benne volt az, a mi a jelenleg ismert oklevélből hiányzik,⁴⁾ vagy pedig úgy, hogy az oklevél jelenlegi formájában csonka.⁵⁾ Egyik feltevéstől sem lehet a valószínűséget elvitatni; azonban a megokolás, a melyre e feltevések támaszkodnak, nem kielégítő.

Ehhez járul végül az a körülmény, hogy a püspökség határai-

1) A datum a szokásos data helyett bizonyosan az átíró változtatása; a császári oklevelek keltének végén ekkoriban rendszeren kitett *«feliciter amen»* pedig a Heribert C által írt oklevelekben máskor is elmarad. (DOI. 333., 334., 347., 355. stb.)

2) Ortvay, i. m. 15. l.

3) Pl. v. ö. I. Ottónak a havelbergi (DOI. 76.) és a brandenburgi püspökséget alapító (DOI. 105.) oklevelével.

4) Koller, i. m. I. 65. l. n) jegyzetében, és u. o. a 174. l. f) jegyz.

5) Ortvay, i. m. 12. l.

nak leírása a kor viszonyaihoz képest eléggé fejlett, mi az oklevelet szintén nem alaptalanul teszi gyanússá.¹⁾ A veszprémi püspökség alapítólevelében nincs szó az egyházmegye határainak kitűzéséről; a király itt megelégszik a vármegyék megjelölésével, a melyekre a püspök joghatósága kiterjed, a minthogy természetes is, hogy ezeknek az első alapítású, részben lakatlan, részben a még félnomád nép által lakott területekre terjedő püspökségeknek pontos elhatárolására mindjárt kezdetben aligha gondolt bárki is.

Mindez elég komoly kétségeket kelthet a pécsi oklevél hitelességét illetőleg és épen nem jogosít fel annak egyszerű megállapítására, hogy az oklevél ellen tárgyi szempontból semmiféle kifogás nem merül fel. Sőt a felhozott nehézségek különös nyomatékot nyernek az által, hogy az oklevelet a hamis és gyanús oklevelek társasága, melyek közé keverve maradt fenn, továbbá részeinek felforgatása, valamint egyes formuláinak az egykorú praxissal ellenkezése amúgy is kiteszi a gyanúnak. A tárgyi szempontból felhozható kifogásokat tehát mindenestre el kell oszlatnunk, hogy az oklevelet formai hiányai mellett is elfogadhatónak tekinthessük.

E kifogásokra a következő módon adhatunk feleletet.

Kétségtelen, hogy az oklevél mai formája nem az eredetiti tünteti fel. Azonban formulás részein kívül is vannak olyan elemei, melyek az eredetiség bélyegét viselik magukon. Így a püspökség alapításának és joghatósága kijelölésének a szentszéki megbízott jelenlétében való története külföldi példákkal is igazolható. I. Ottónak már idézett oklevelén kívül a brandenburgi püspökség alapításáról, II. Henrik császárnak 1004-iki oklevelében is azt olvassuk, hogy a merseburgi püspökség felállítása, illetőleg újjászervezése a római egyház könyvtárosának, Leo püspöknek jelenlétében történt.²⁾ A pécsi oklevél által említett Azo püspök személyére nézve pedig közelkorú adatokat ismerünk.³⁾ Bonipertusnak, az első püspöknek megemlézése is, minden rendelkezésünkre álló adat szerint, teljesen hitelt érdemlő.

¹⁾ Századok, 1917. é. 100. l.

²⁾ DHII. 62.

³⁾ Ortvay, i. m. 28. és Bresslau, i. h. 71. l.

A határoknak aránylag pontos kijelölése az első berendezkedés primitív viszonyaihoz képest gyanút keltő lehet ugyan, azonban a kérdés itt azon fordul meg, hogy a pécsi püspökség a legelső püspökségek egyike volt-e, vagy pedig olyankor alakult, amikor szomszédjában már voltak püspökségek, melyektől el kellett azt választani. Maguk ellen a határpoatok ellen, illetőleg a határvonalak ellen, a mennyire ezt az erre irányuló vizsgálatok alapján megállapíthatni,¹⁾ különösebb kifogást nem lehet emelni. A későbbi adatokból visszakövetkeztethető módon e határok megfelelnek a szent István korának, és az a körülmény, hogy a zágrábi püspökség felé nincs határ, kétségtelenül alkalmas arra, hogy e határmegállapítás hitelét növelje.²⁾ A formát illetőleg ismét csak I. Ottónak idézett okleveleire utalhatunk, melyek szintén egyik folyótól a másikig jelölik ki a határt, igaz, hogy a világítájak szerint, melyek említése a pécsi oklevélben hiányzik. De e különbség inkább csak annyit mutat, hogy a pécsi oklevél megfelelő része nem utánzás; lényegileg azonban, az eljárást tekintve, megfelel az egykorú gyakorlatnak. Annyi bizonyos, hogy a XIII—XIV. századi hamisító aligha elégedett volna meg a határkijelölésnek olyatén módjával, mint a hogy ezt a szent István oklevelében látjuk; ezt az 1235-iki oklevelének a pécsi—zágrábi határokról szóló része is mutatja,³⁾ mely pedig a szent István-féle leíráshoz csatlakozik, mégis jóval részletesebb és fejlettebb annál. De igazolhatók a határkijelölésben található, szokatlanul hangzó kifejezések is. Így a *donec perveniatur*, melyet gyanússá tehet az, hogy (ritkán ugyan) XII—XIII. századi határleírásokban fordul elő,⁴⁾ megvan II. Henrik császár egyik, 1003-iki oklevelében,⁵⁾ s a határmegállapítás befejező mondatában (*sicut incipiens a Danoby super Zavum fluvium terminatur*) a *sicut*

¹⁾ Lásd erre nézve Koller, i. m. I. 23. és 66. és Prolegomena 72. l., Ortvay, i. m. 36. sk. 1., Karácsonyi, Szent István király oklevelei 41—42. és Szent István király élete 33., Pauler, i. m. I. 42. l.

²⁾ V. ö. Karácsonyi, Szent István király oklevelei, i. h.

³⁾ Koller, Hist. ep. Quinqueecclesiensis, II. 88—89.

⁴⁾ Wenzel, XI. 62., 84. és hasonló u. o. III. 179., a mely adatokra Madzsar Imre t. barátom volt szíves figyelmemet felhívni. De benne van ez a kifejezés a hamis nyitrai adománylevelében is! Karácsonyi, i. m. 104. l.

⁵⁾ DHII. 51. »... donec inde perveniatur ad Starcolfeshuson...«

kötőszó különös használatának is épen az egykorú oklevelek nyújtják példáit.¹⁾

Ennek következtében azt, a mi az oklevélben benne van, (a bevezető formulákat, s még egy-két, alább megjelölendő kifejezést leszámítva), az eredeti oklevélből valónak kell tekinteniünk. Kérdés, hogy volt-e ezeken kívül egyéb is az oklevélben, vagyis hogy csonka-e az oklevél jelenlegi formájában?

Úgy Koller, a ki a pécsi püspökség számára egy másik oklevelet is feltételezett, mint Ortvay, ki a jelenlegi oklevelet tartotta csonkának, nézetüket az oklevélnek »*privilegiis*« kifejezésére alapítják.²⁾ Pedig ez a kifejezés semminemű következtetésre nem alkalmas, mert az eredeti oklevélben minden valószínűség szerint benne sem volt. Sem a német császároknak, I. Ottónak, II. Henriknek püspökségalapító oklevelei nem szólnak külön privilegiumokról, hanem csak az egyházmegye részeit s határait és az adományozott birtokokat és dézsmákat sorolják fel, sem a veszprémi alapítólevélben nem találjuk semmiféle kiváltság említését. Ellenben a II. Endre-féle átíró oklevélben, mely a szent István-féle oklevelet is magában foglalja, tudvalevőleg ugyancsak részletesen vannak felsorolva a pécsi püspökség kiváltságai a zágrábi egyházmegye felé eső határok és a Radó nádor-féle oklevél után.³⁾ Nem szorul bizonyításra, hogy ez a kiváltságsorsolás a Radó nádor oklevelével együtt hamis; de hamis az egész, II. Endrének tulajdonított átíró oklevél is.⁴⁾ A hamisító azonban tervszerűen járt el, mert hamisítványát a szent István okleveléhez fűzte, az ebbe beleszúrt kifejezésekkel előre is utalva azokra a dolgokra,

¹⁾ DOIII. 333. (A Heribert C fogalmazata!) »... tunc ad herbas Curbune in via maiore, et sicut tendit ad Melfe...« DOIII. 226. »... silvam, que sita est sicut oritur aqua etc. ... sicut hiis terminibus (!) circumdatur ipsa silva...«

²⁾ I. h. Koller ezt a nézetét a szent László-féle, 1093-iki oklevélnek hibásan értelmezett »*priori privilegio*« kifejezésével is támogatni igyekszik. (I. 174.)

³⁾ Koller, i. m. I. 293., hol, valamint a rajta nyugvó későbbi kiadásokban mindenütt, e kiváltságsorsolás a III. Béla oklevele gyanánt van feltüntetve. Ez ellen már Pauler felszólalt (i. m. II. 591.), de természetes is, hogy ez a rész nem lehet a III. Béla okleveléből való. Ezt a kiváltságokról szóló résznek tartalma is, fogalmazata is világosan mutatja.

⁴⁾ Paulernek erre vonatkozó érvei (i. m. II. 592.) egészben helytállóak.

melyeket azután a hamisítványban részletesen előadott. Így a szent István oklevelében a *privilegiis terminisque ordinavimus et confirmavimus* mondatot nem tekinthetjük az eredeti oklevélből valónak, hanem a II. Endre-féle oklevél hamisítója által eszközölt betoldásnak. Ez a mondat nyelvtanilag sem illik a megelőző szakaszhoz (*erectionem episcopatus statuimus* után *privilegiis... confirmavimus*; mit?), világos összefüggése pedig a szent István oklevele után következő hamisítványnyal nyilván elárulja ennek a betoldásnak a célzatát. Ezt tehát (s tegyük itt hozzá: a poenafomulába szúrt *in posterum* kifejezést is) határozottan későbbi interpolációnak tarthatjuk, mely ennek folytán az eredeti, szent István-féle oklevélre vonatkozólag semminemű következtetésre, nem jogosít fel. Ezen az alapon szent Istvánnak sem egy másik ismeretlen oklevéléről nem beszélhetünk, sem pedig a meglévő oklevél csonkaságáról.

Azonban az oklevélből úgy, a mint ma ismerjük, mégis aligha nem hiányzik egy rész, mely az adományozott birtokok felsorolását tartalmazta, ott, a határkijelölés előtt, a hová az interpolált sor (*privilegiis... confirmavimus*) került. Ezt a német oklevelekkel, meg a veszprémi oklevéllel való egybevetés valószínűvé teszi, s nem szól ellene az oklevél mai formájából az átdolgozó eljárására vonható következtetés sem. Mert hogy az átdolgozó nemcsak változtatott az eredeti szövegen (lásd a bevezető formulákról mondottakat), és nemcsak hozzátoldott egyet-mást, hanem ki is hagyott abból, azt a poena és az anathema szabályellenes elhelyezése teszi valószínűvé. Hogy ez a két formula az átírások következtében került volna oda, a hol ma, az egykorú oklevelekkel ellenkező módon találjuk,¹⁾ az egyszerűen érthetetlen. Az átírásban kimaradhat egy szó, vagy egy-két sor; megromolhatik egy vagy több kifejezés; más helyre kerülhet valami jel (pl. a *signum*)²⁾; de nem keverednek el az oklevélrészek annyira, mint a hogy ezt a pécsi oklevélben látjuk. Ez csakis úgy

¹⁾ Karácsonyi, i. m. 45. l. Bresslau sem az átírásnak tulajdonítja a formulák sorrendjének megváltozását, (i. h. 70. l. 1. jegyz.), hanem az átdolgozásnak.

²⁾ Mint pl. a pécsváradi oklevél 1228-iki átiratában is, hol azonban szintén nem az átíró, hanem az átdolgozó tette ide, a Damazlaus adományáról betoldott rész után a *signumot*.

történhetett, hogy — nem az átíró, hanem — az átdolgozó, a ki a szent István oklevelét a II. Endre-féle hamisítványba beillesztette, ki akarta hagyni ezt a részt, melynek az eredeti oklevélben a »quos terminos« tanúsága szerint, de az oklevélrészek szokásos sorrendje szerint is a határok után, a corroboratio előtt kellett állnia; utóbb azonban mégis csak lemásolta azt is, megtoldva a későbbi határsértésekre czélzó »in posterum« kifejezéssel.

S ha ez valószínű, sőt a részek összezavarására nézve talán egyedül elfogadható magyarázat, akkor ez azt is bizonyítja, hogy az átdolgozó az eredeti oklevélszöveget rövidíteni akarta, s nyilván rövidítette is. *Igy maradt el az oklevélnek az adományokról szóló része is.*¹⁾ Hogy ebben, az átdolgozó által szándékosan kihagyott részben mi lehetett, azt a hasonló természetű oklevelekkel való összehasonlítás alapján jelölhetjük meg: a birtokadományok és valószínűleg a dézsmák is, a melyekkel a II. Endre-féle oklevél oly nagy részletességgel foglalkozik.²⁾ Ezt is, meg a birtokadományt is talán azért hagyta el az átdolgozó, mert ezeket (a II. Endre-féle oklevélben) sokkal részletesebben akarta kifejteni. Az erre vonatkozó további találgatásokat, mint feleslegeseket, bátran mellőzhetjük.

A pécsi püspökség oklevele tehát, bár eléggé átalakított formában, mégis a szent István-féle eredeti alapítólevelet tünteti fel, melyet 1009-ben állítottak ki.

Miért ilyen későn?

Ez a kérdés, a mint erre már fentebb czéloztunk, csak abban az esetben lehet jogosult, ha a püspökség alapításának időpontja és az alapítólevél kiállítása csakugyan olyan messze esnek egymástól, hogy a haladéknak különösebb okát kell keresnünk. A kik eddig ezzel a kérdéssel foglalkoztak, a jelzett két időpontnak bizonyos voltából, illetőleg abból indultak ki, hogy a pécsi püspökségnek még szent István koronázása előtt történt meg-

¹⁾ A birtokadományok felsorolása a pannonhalmi oklevélből is hiányzik (csak az utóiratban van meg). A veszprémi oklevél példája azt mutatja, hogy az eredeti oklevelek a birtokokat felsorolták, a pannonhalmi és a pécsi pedig (sőt a pécsváradi is) azt, hogy a későbbi interpolator és hamisító ezt mellőzhetőnek vélte. *Talán azért, mert a régi birtokneveken nem ismertek rá a később tényleg meglévő birtokokra.*

²⁾ Koller, i. m. I. 298. sk. l.

alapítása épen olyan kétségtelen, mint az alapítólevél 1009-iki kelte. A feltűnően nagy távolság magyarázatát ezen az alapon többé-kevésbé erőltetett indokolással kísérelték meg.¹⁾ De vajjon csakugyan ily hosszú idő, 9—10 esztendő választja-e el egymástól a püspökség alapítását és az oklevél keltét?

Láttuk, hogy az oklevelet mindenesetre alapítólevélnek kell tekintenünk és 1009-iki keltezését nem vonhatjuk kétségbe. Nem így áll a dolog a püspökség alapításával.

Az a nézet, hogy a pécsi püspökség még szent István koronázása előtt, 1000 körül alakult, Hartvik elbeszélésén és Thietmár krónikáján alapszik. Pedig egyiknek előadása sem alkalmas arra, hogy belőle biztos következtetést vonhassunk. Thietmár annyit mond, hogy a császárnak (III. Ottónak) biztatására Henrik bajor herceg veje, Waic, országában püspökségeket alapítva koronát és áldást kapott.²⁾ Hartvik pedig azon a helyen, melyre e tekintetben hivatkozni szokás,³⁾ azt beszéli el, hogy István az országot (provincias) 10 püspökségre osztotta s azután Ascric-Anasztázt a pápához küldötte, kérve az esztergomi érsekségnek és a többi püspökségnek a megerősítését. Egyik sem említi tehát a pécsi püspökséget, csak bizonyos belemagyarázással következtethetünk belőlük arra, hogy a koronázás előtt alapított püspökségek közt volt a pécsi is. Hogy szent István az ál-Izidor-féle elméletnek megfelelően mindjárt kezdetben 10 püspökség alapítását tervezte,⁴⁾ az valószínű; de hogy ezek közül az esztergomin kívül hány már felállított püspökségről számolhatott be a pápának Astric követ, azt nehéz megállapítani. Ha Hartvik előadását szó szerint vennők, akkor arra jutnánk, hogy már akkor megvolt mind a tíz püspökség, holott ez kizárt dolog, s ezt nem is állította eddigelé senki.

A püspökségek szervezése a kereszténységnek a magyarság

¹⁾ Ortvy, i. m. 13. az actum és datum elméletét egészen tévesen vonja be a magyarázatba.

²⁾ I. h. Imperatoris autem predicti gratia et hortatu gener Henrici ducis Bawariorum Waic in regno suimet episcopales cathedras faciens coronam et benedictionem accepit.

³⁾ 8. és 9. szakasz. (M. Florianus I. 43—44.)

⁴⁾ V. ö. Pauler, i. m. I. 31.

között való terjedésével bizonyára karöltve haladt. Az első püspökségek kétségtelenül az ország nyugati részein keletkeztek, hol a nyugattal való érintkezés folytán a kereszténység először fogott erősebb gyökeret; az ellenállás megtörése is itt sikerült a királynak legelőbb. Ezért az esztergomi érsekség mellett a győri és a veszprémi püspökségnek kellett a legelsőeknek lenni, s kelet felé haladva a többire később került sor.¹⁾ Valóban a veszprémi püspökség a pannonhalmi oklevél kiállításakor már megvolt, mert hiszen ebben már szó van a veszprémi püspökről. Ellenben okunk van rá, hogy a pécsi püspökséget a veszprémi püspökségnél későbbi alapításnak tekintsük. Ezt a veszprémi és a pécsi oklevélben az egyházmegyék területének megállapítása módja teszi valószínűvé, sőt csaknem bizonyossá.

Az I. Ottó és II. Henrik császár püspökségalapításairól szóló, idézett oklevelek az egyházmegyék területén kívül a határokat is pontosan megjelölik, minthogy a havelbergi, brandenburgi és merseburgi püspökségek már meglevő egyházmegyék közt, azoknak területéből kihalászva alakultak. A veszprémi oklevélben a király elegendőnek tartja a vármegyék megnevezését, melyekre a püspök hatósága kiterjed; részletes határokról szó sincs, annak jeléül, hogy akkor még ily pontosabb elhatárolást feleslegesnek tartottak, a mire kezdetben, a legelső alapításoknál csakugyan nem volt szükség. Ebből azonban az következik, hogy a veszprémi püspökség a legelső alapítások egyike, az erről szóló oklevél pedig a legelső oklevelek egyike, a melyeket Heribert C a szent István udvarában kiállított. Ez kitűnik abból is, a mit a szent István-féle oklevelek közül azoknak keletkezési sorrendjére nézve állapíthatunk meg, a melyek legalább formularis részekben hiteleseknek, tehát valóban szent Istvántól származóknak tekinthetők.

Hogy további fejtegetéseinket ehhez fűzhessük, kénytelenek vagyunk erre a kérdésre röviden kitérni.

Ha Heribert C-nek a szent István okleveleinek kiállításában való szereplését elfogadjuk, a miben pedig a mondottak szerint

¹⁾ Pauler szerint (I. 43.) a bihari, Karácsonyi szerint (Szent István élete, 32. l.) a csanádi püspökség volt az utolsó alapítás. Mindenesetre a keleti részeken fekvők alakultak meg legkésőbb.

semmi okunk sincs kételkedni, ebből az következik, hogy szent Istvánnak általa szerkesztett oklevelei 1002 előtt nem kelthettek. Ezzel, mint láttuk, igen szépen összevág a pannonhalmi oklevél keletkezési adatainak, az indictionnak és az uralkodási évnél 1002-re utalása, minek folytán a pannonhalmi oklevél évszámát föltétlenül 1002-re tehetjük. Csupán egy olyan oklevele van szent Istvánnak, a mely 1002-nél okvetlenül korábban kelt: a veszprémvölgyi apácák görög oklevele. Ennek nemcsak nyelve, hanem egész szerkezete teljesen elüt az egykorú nyugati oklevelektől, illetőleg a német császárok okleveleitől. Ilyen oklevelet nem állíthattak ki szent István udvarában azután, hogy ott a német okleveles gyakorlat honosodott meg, vagyis a mióta az oklevelek kiállítása Heribert C-re, a német kancellária volt alkalmazottjára volt bízva. Ellenben addig, míg ez nem következett be, vagyis a míg Heribert C a német okleveles gyakorlatot hozzánk át nem plántálta, az oklevelek szerkesztése bármily más, ettől eltérő mintára történhetett. Ha tehát a veszprémvölgyi oklevél hiteles, a miben nem kételkedhetünk, keletkezését mindenesetre a Heribert C fellépését megelőző időre, 1002 előttre kell tennünk. Ezzel pedig szépen összevág az a helyes megállapítás, a melyre Hóman Bálint egészen más úton jutott. A veszprémvölgyi oklevélnek az apácázárda érseki voltáról szóló kifejezése ugyanis azt jelenti, hogy az oklevél kiállításakor a veszprémi püspökség még nem volt meg, mert különben a zárda ennek fenhatósága alá került volna.¹⁾ Minthogy pedig a pannonhalmi oklevél már emlegeti a veszprémi püspökséget, és II. Paschalis pápa 1102-iki bullája szerint is szent István király a veszprémi püspöktől váltotta meg a pannonhalmi monostornak adott dézsmákat,²⁾ ebből is az következik, hogy a veszprémvölgyi oklevél a pannonhalmi oklevél előtt, vagyis 1002 előtt keletkezett. A veszprémvölgyi oklevél tehát a szent István-féle oklevelek közt a legrégebb, és 1002 előtt keletkező, primitív szerkezete egyáltalában nem szólhat hitelessége ellen.

A pannonhalmi oklevél a sorrendben a következő, a mely a

¹⁾ Századok, 1917. 231. l.

²⁾ Decime vero, quas pie recordationis Stefanus rex ab ecclesia s. Michaelis emit. Pann. rendtörténet, I. 593.

mondottak szerint 1002 augusztusában, tehát mindjárt Heribert C-nek a szent István udvarába jötte után állíttatott ki.

De csak nagyon kevéssel, vagy talán semmivel sem később keletkezett a veszprémi püspökség alapítólevele is. Minthogy ugyanis a pannonthalmi alapítólevél kiállításakor a veszprémi püspökség már megvolt, valószínű, hogy az alapítólevél kiállítására Heribert C mindjárt megérkezése után megkapta a megbízást, a mint a pannonthalmi oklevél kiállítása is ugyanakkor, de szintén utólagosan történt a már kész alapításról. A veszprémi oklevél szerkezete, főképp a határok említésének hiánya mindenestre az oklevélnek igen korai kiállítására mutat. Ezért a veszprémi oklevél szerkesztését is 1002-re tehetjük.

Igaz, hogy ez ellentétben van a hagyománnyal, mely a veszprémi oklevél keltét 1009-re teszi. Azonban ez a hagyomány igen gyenge alapon nyugszik. Míg ugyanis a tihanyi apátságának a XIII. század végéről való átiratában¹⁾ az oklevél keltezetlen, IV. Béla királynak 1257-iki átiratában a corroboratio után ily keltezést találunk: *Datum in Sool apud capellam beati Stephani prothomartyris, anno ab incarnatione Domini millesimo VIII.*²⁾ A keltezésnek ez a formája annyira ellenkezik az egykorú oklevelek keltezésével és annyira a későbbi, XIII—XIV. századi gyakorlat hatása alatt áll, hogy kizárt dolog, hogy az egyébként kifogástalan (bár az átírásban kissé megrontott)³⁾ oklevél eredeti szövegéhez hozzátartozzék. A tihanyi konvent átiratában nincs is meg ez a keltezési záradék, miért is bizonyosra vehető, hogy az oklevél többi részéhez semmiképp sem illő keltezést csupán az 1257-iki átirat fűzte az oklevélhez. Kitűnik ez a két átirat szövegének pontosabb összevetéséből és a IV. Béla-féle oklevél közelebbi vizsgálatából is, mely szerint az 1257-iki átirat kevésbé megbízhatónak bizonyul.⁴⁾ Ezért nincs ok az ebben az átiratban olvasható, de semmiesetre sem az eredeti oklevélből származó keltezéshez és ezzel együtt a semmivel sem igazolt 1009-iki év-

¹⁾ Hazai okmánytár VI. l.

²⁾ Fejér, IV. 2. 433.

³⁾ V. ö. a Századok 1903. é. 297. sk. l. és Bresslau, i. h. 70. l. j.

⁴⁾ Az 1257-iki átirat szövegéről és a tihanyi konvent átiratához való viszonyáról lásd a *Függelék*et.

számhoz ragaszkodnunk. A veszprémi alapítólevelet tehát ettől a fentebbieknek megfelelő módon bátran 1002-re, vagyis a pannonthalmi oklevéllel egyidőre tehetjük.¹⁾

Negyedik a sorrendben, és, sajnos, szent Istvánnak egészben vagy részben megbízható oklevelei közt az utolsó is a pécsi alapítólevél, melynek 1009-iki keltét a keltezési formulának egészen kifogástalan és korszerű volta miatt minden változtatás nélkül elfogadhatjuk. Ámde ha ez a keltezés egészen hiteles, akkor nagyon nehéz magyarázatát adni annak, hogy az oklevél kiállítása miért késett évekig a püspökség alapítása után.

Azonban ilyen magyarázat keresésére nincs is semmi szükség, mert semmi ok sincs annak fellevésére, hogy a pécsi püspökség alapítása az alapító oklevelet hosszabb idővel előzte meg.

Thietmárnak és Hartviknak elbeszélése, mint láttuk, a pécsi püspökség alapítására nézve semmit sem bizonyít és nem ad okot arra, hogy a pécsi püspökség alapítását a veszprémivel egyidőre, szent István megkoronázása előttre tegyék. Sőt a két alapítólevél összehasonlításából épen az következik, hogy a pécsi püspökség alapítása nemcsak a veszprémi püspökség alapításánál, hanem a veszprémi alapítólevél kiállításánál is később történt. A veszprémi alapítólevél ugyanis nem említ határokat, a mi aligha maradt volna el, ha az alapításkor, sőt az alapítólevél kiállításakor, tehát 1002-ben a szomszédos pécsi püspökség már fel lett volna állítva. Ezzel ellenkezőleg a pécsi oklevél elég részletes határleírást ad, mely túlnyomó részében (az egyházmegye fekvésének megfelelően) a veszprémi egyházmegye felé eső határokat jelöli. Csupán a negyedik határvonalról, a rejtélyes Kóárokról (*Quartum ut dicitur Kwarok*) nem állapítható meg egész bizonyosan az erre vonatkozó találgatások dacára²⁾ még az sem, hogy a veszprémi püspökség felé vagy másfelé kell-e azt keresnünk. Mégis szent Lászlónak a pécsi egyházmegye határait megerősítő 1093-iki oklevele alapján valószínűnek látszik, hogy a Kóárok a kalocsai püspökség felé eső határ volt. Szent László

¹⁾ Arról is a Függelékben van szó, hogy a veszprémi alapítólevél eredetije aligha volt keltezetlen.

²⁾ Lásd erre nézve Koller, *Historia ep. Quinqu. és Prolegomena*, Ortway és Pauler, i. h. Karácsonyi, i. m. 50. l. jegyz., a véleményeket, melyek közül a Pauleré látszik a leginkább elfogadhatónak. (I. m. I. 396. l.)

oklevele ugyanis a pécsi püspökség határain esett sérelmekről szólván, különösen kiemeli a határoknak a kalocsai püspökség, illetőleg érsekség¹⁾ által történt megsértését és ezzel mintegy kapcsolatba hozva, a szent István-féle határok közül az alapító levélétől eltérő sorrendben *első helyen* a Kóárkot említi²⁾ a többi határpont előtt, melyek a veszprémi püspökség felé esnek. Ez azt a benyomást kelti, hogy szent László korában, vagy ha a szent László-féle oklevél hamis, ennek hamisítása korában a Kóárkot a pécsi és a kalocsai egyházmegyék határának tudták. Ebből pedig minden merészség nélkül következtethetjük, hogy a pécsi püspökség alapításakor a veszprémin kívül a kalocsai püspökség is megvolt. Még pedig a veszprémi mindenestre régiebb, a kalocsai pedig a pécsivel valószínűleg egyidejű alapítás.³⁾

¹⁾ A kalocsai érsekségre nézve 1050—51-ből van az első kétségtelen adatunk. MG. SS. IV. 509. és Jaffé, I². 4238.

²⁾ Koller, Hist. ep. Quinqu. I. 174. l.

³⁾ A kalocsai püspökség vagy érsekség alapításának kérdése az Astric-Anasztáz érsekségének kérdésével függ össze, mely utóbbira nézve tudvalevőleg három nézet áll egymással szemben. Az egyik a szent István nagyobb legendája s néhány más forrás alapján Astricot esztergomi érseknek mondván, az ő kalocsai érsekségét egészen elveti (*Horváth M.* A kereszténység első százada, 208. sk. *Knauz*, Mon. eccl. Strigon. I. 3.); a másik Hartvik elbeszélése, a pécsváradi oklevél és a Szilveszter-bulla alapján Astric kalocsai érseksége mellett foglal állást, legfeljebb átmenetileg, Sebestyén vaksága idejére fogadva el Astric esztergomi érsekségét (*Katona*, Historia metrop. Colocensis eccl. 144. *Városvy*, Astricus sedi suae Colocensi servatus. *Pauler*, i. m. I. 394.); a harmadik külön személynek véve Astricot és Anasztáz, ezt gondolja esztergomi, amazt kalocsai érseknek és így a két véleményt összeegyezteti. (*Karácsonyi* a Századok 1892. 23. és Szent István élete, 32. l.) A nélkül, hogy a bonyolult és nagyon szerteágazó kérdés taglalásába belebocsájtkoznánk, csak annyit jegyezzünk meg, hogy a Szilveszter-bullának és az előadottak szerint a pécsváradi oklevélnek is hamis volta után Astric érseksége mellett Hartvik magára marad tanúul, és tanúsága nem föltétlenül bír nagyobb nyomatékkal, mint a nagyobb legendáé, melynek adata az 1007-iki frankfurti (Monumenta Germ. Scriptorum, IV. 796.) és az 1012-iki bambergi adattal is (u. o. XVII. 636.) föltétlen összhangzásban van. *Azonban a háromféle vélemény egyikéből sem következik az, hogy a kalocsai püspökség mindjárt szent István király-ságának elején alakult.* Mert ha Astric kalocsai érsek (püspök) volt is, egyetlen adatunk sincs arra, hogy méltóságát mindjárt római útja után kapta. Ezt Hartvik sem mondja. Az 1007-iki adat volna az első, melyből a kalocsai érsekség meglétére következtethetnénk (*Anastasius Ungrorum*

Hogy a veszprémi püspökség után a pécsi püspökség mikor alakult meg, arra nézve chartresi Fulbertnek Bonipert püspökhöz intézett levele szolgálhatna útbaigazítással, mert ebből Koller után azt szokás következtetni, hogy a pécsi püspökség 1007-ben már megvolt.¹⁾ Azonban az egész következtetés megdől azon, hogy alapja hibás.

A feltevés ugyanis az, hogy a levelet Fulbert állítólag még püspöksége előtt írta, minthogy a levél címzésében nem írja magát püspöknek, pedig 1006 vagy 1007 óta már viselte ezt a méltóságot.²⁾ Azonban a levél utolsó mondatában az *in episcopatu nostro* kifejezés (melyet Koller más értelemben próbál magyarázni) és még inkább a levélnek Kollernél egy vatikáni codexből közölt szövegében³⁾ a címben a helytelen *Sancto ac venerabili archiepiscopo (!) suo Boniperto* helyett olvasható *Sancto ac venerabili coepiscopo suo Boniperto* ellenkezőleg világosan arra mutat, hogy a levelet Fulbert már püspök korában írta, tehát az 1007 után kelt. Ez ellen nem lehet azzal érvelni, hogy a levél címében Fulbert neve mellől hiányzik a püspöki cím, mert hiszen püspök korából való, vagy arra az időre tett más levelei is vannak, melyekből (nyilván épen a *coepiscopus* kifejezés következtében) szintén elmaradt az író püspöki címe.⁴⁾

Igy azután egyetlen adatunk sincs, mely az alapítólevéllel szemben azt bizonyítaná, hogy a pécsi püspökséget szent István

archiepiscopus interfui et subscripsi); de itt meg azután felvetődik a kérdés, hogy csakugyan egy személy volt-e Astric-Anasztáz, a mint Hartvik mondja. Ezért a Kóárkok említésében a kalocsai püspökség első nyomát látom, s a két egyházmegyét egyidejű alapításnak tartom, valószínűnek vélve, hogy a keletibb fekvésű kalocsai egyházmegye nem alakult meg előbb, mint a nyugatibb (s népesebb) országrészben fekvő pécsi. Karácsonyi a kalocsai püspökséget 1005, illetőleg 1010 táján keletkezettnek tartja, bővebb indokolás nélkül. (Szent István király élete, 32. l. és Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban, 7. l.)

¹⁾ Hist. episcopatus Quinqu. I. 15. Ortway, i. m. 13. stb.

²⁾ V. ö. Koller, I. 16. l. jegyz. Migne pláne 1000 tájára teszi a levelet, i. h. Fulbert püspökségének kezdetét Gams 1007-re teszi. Series episcoporum, 536. l.

³⁾ Koller, I. 21.

⁴⁾ Migne, 141. k. 208. ep. XVII.: Fratri et coepiscopo suo Fulconi Fulbertus. U. o. 218. ep. XXXV.: Venerabili fratri et coepiscopo Franci Fulbertus salutem. Igy még: u. o. 227. ep. LII. és LIII. stb.

1009 előtt alapította. Lehetséges, hogy az alapítás az oklevél kiállításánál *valamivel*, talán egy-két évvel is előbb történt; hiszen a veszprémi püspökség alapítása is megelőzte egy-két évvel az oklevél kiállítását; ámbár ott az oklevél utólagos kiállításának nagy oka volt: az oklevelet az erre hivatott egyénnek szent István udvarába érkezése után állították ki. De lehetetlen elfogadható okát adnunk annak, hogy az oklevél szerkesztése 10 évnyi haladék után következett volna csak be.

Sőt a mondottak szerint Fulbertnek 1007 után írt levele is bizonyos fokig inkább Bonipertus püspökségének későbbi ideje mellett szól. És az 1009-iki vagy kevéssel előbb történt alapítást teszi valószínűvé Azo pápai követnek az alapításnál szereplése is, minthogy Azo személyére vonatkozó adataink is erre az időtájról utalnak.¹⁾

Ezek szerint azután nincs semmi okunk fennakadni a pécsi püspökség alapításának és az erről szóló oklevél kiállításának időpontján és nincs szükség arra, hogy az oklevelet külön határmegállapításnak tekintsük, melyet egy másik alapítóoklevél előzött meg. Ilyen feltevést sem az oklevél szerkezete, sem a viszonyok ismerete nem enged meg. Az oklevél első része a püspökség alapításáról szól s egészen úgy indul, mint a vele rokon német alapítólevelek; közepéből azonban, mint ezt kimutatni igyekeztünk, egy részlet kimaradt. Mint directe csak a határok megállapításával foglalkozó oklevél nem így volna fogalmazva, nem emlegetné az alapítás körülményeit, hanem csak a határok felállításáról beszélne, a mint ezt pl. III. Ottónak a meissenai püspökség határait megállapító 996-iki oklevelében látjuk.²⁾ Egyébként pedig csupán a határok megállapításával foglalkozó oklevél kiadására csak akkor kerülhet sor, ha erre a határok miatt való surlódások és perlekedések adnak okot. Ez volt az eset a meissenai püspökségnél, melynek határai miatt hosszú pereskedés folyt,³⁾ s ez volt *később* a pécsi egyházmegye határait megállapító oklevelek kiállításának (vagy hamisításának)⁴⁾ is az oka. Azonban mind-

¹⁾ Koller, I. 64. l. jegyzetben. Jaffé, I. No. 4000.

²⁾ DOIII. 186.

³⁾ Lásd a DOI. 437. sz. hamisítványhoz írt bevezetést.

⁴⁾ A szent László-féle 1093-iki oklevélre gondolunk.

járt kezdetben, kevéssel az alapítás után ilyen surlódásokat a határmegállapító oklevél kiállítása okául feltenni nem lehetséges.

Megállapíthatjuk, hogy a pécsi oklevél az 1009-ben, vagy kevéssel előbb alapított püspökségnek csonkán s átdolgozva ránk maradt, de egészben mégis hitelesnek tekintendő alapítólevele.

Ezek után még csak arra a kérdésre kell feleletet keresnünk, hogy hogyan és miért került bele az 1235-iki (?) hamis oklevélbe a szent István hiteles oklevele. Vagyis más szóval, hogy nem kompromittálja-e a hamis oklevelek közé keveredés a szent István-féle oklevelet?

A mondottak után erre a kérdésre nyugodtan felelhetünk nemmel. A szent István oklevelének hitelessége eléggé igazolva van. De különben is a II. Endre nevére szerkesztett hamisítvány a pécsi püspökség jogainak összefoglaló megerősítése akar lenni a püspökség határainak, jövedelmeinek, kiváltságainak elősorolásával. Hogy a hamisító erre a célra a hiteles oklevelet is felhasználta, az csak természetes és ez csak fokozhatta hamisítványa hitelét. Különben is a szent István oklevelén kívül a szent László oklevele is legalább részben, formuláiban hitelesnek fogadható el és pusztán hamisítvány semmi esetre sem lehet. De a hamisító, úgy látszik, nem hagyta változtatás nélkül sem a szent István, sem a szent László király oklevelét. Amabból, mint láttuk, kihagyta azt, a mit talán nem értett, vagy a mi valami más okból nem felelt meg a hamisítvány összeszerkesztésében maga elé tűzött céljának, míg a szent László-féle oklevél talán ennél még rosszabbul járt.

Annyi tény, hogy a gyanús fenmaradási forma nem ronthatja le a szent István-féle oklevél hitelességét illető bizalmunkat, a mely az oklevél beható vizsgálatának eredményein nyugszik.

FÜGGELÉK.

A veszprémi alapítólevél 1257-iki átirata.

A szent István-féle oklevelek közül a pannonhalmi oklevélen kívül csak a veszprémi püspökség alapítólevelének van XIII. századi átirata. Az alapítólevél szövegét ebből a századból származó két átirat tartotta fenn számunkra: IV. Béla királynak 1257 november 20-án kelt oklevele és a tihanyi konventnek egy keltezetlen oklevele, mely az átiróoklevélben¹⁾ megnevezett Rajnald tihanyi apát és István segesdi főesperes nevéből következően 1295—98 táján kelt. Az utóbbi átiratból közölte a veszprémi alapítólevél szövegét Nagy Imre²⁾, míg IV. Béla átiró oklevelét Kaprinay másolata alapján Fejér közölte.³⁾ Az alapítólevél szövege a tihanyi átiratban is, meg a Fejér közlésében is szemelláthatólag hibás és ezért, bízva a IV. Béla-féle átirat hűségében, illetőleg ennek hibáit a másolatnak és a kiadásnak tulajdonítva, Karácsonyi már 26 évvel ezelőtt kifejezte azt az óhajtást, hogy ideje volna »IV. Béla átiratát újból lemásolni és kiadni, mert, hogy ez a tihanyi átiratnál pontosabb, jobb, kétségtelen.«⁴⁾

Kaprinay másolatát⁵⁾ a Fejér közlésével összehasonlítva

¹⁾ Hazai okmánytár VI. 436.

²⁾ U. o. I. 1., hol azonban (apróbb hibákon kívül) *Luhida* helyett *Hurhida* olvasandó, mert az eredetiben (MODL. 4. sz.) kissé elmosódva, ez van.

³⁾ CD. IV. 2. 430. De kiadta már Katona (VI. 261.), Schmitth (Agr. episc. I. 16.) és Roka (Vitae Vesp. praes. 142.) is.

⁴⁾ Szent István király oklevelei, 57. 1. 2. jegyzete.

⁵⁾ Az Egyetemi Könyvtárban a Kaprinay-gyűjteményében in 4° LXIV. kötet, 400. 1. (Fejér hibásan idézi.)

azt találtam, hogy Fejér ugyan változtatott azon egyet-mást, olykor korrigálva, olykor rontva a szövegen valamit; az eltérések azonban egészben véve jelentéktelenek, úgy hogy a Kaprinay-féle másolat, mely állítólag az eredetiről készült, alig jobb a Fejér-közölte szövegnél. Szükséges volt tehát az eredetihez fordulni.

A veszprémi káptalan levéltárába ugyan, hol a IV. Béla-féle átirat eredetijét őrzik,¹⁾ leküzdhetetlen akadályok miatt mostanában nem sikerült eljutnom, sem az eredeti oklevelet nem kaptam meg, de megkaptam dr. Gutheil Jenő theol. tanár úr szívesége folytán az oklevél photographiáját, a melyről lemásolva adom a szent István-féle alapítólevél szövegét a IV. Béla átiróoklevélnek szövegével együtt.

(B)ela dei gratia Hungarie, Dalmatie, Crovatie, Rame, Servie, Gallitie,²⁾ Lodomerie Cumanieque rex universis Christi fidelibus presentium notitiam habituris salutem in eo, qui regibus dat salutem. Cum a nobis petitur, quod est iustum, assensu grato debet occurrere intentionis regie rectitudo, maxime cum diversa petentis merita coaccedunt. Proinde ad universorum tam presentium quam futurorum notitiam harum serie volumus pervenire, quod dilectus et³⁾ fidelis noster, venerabilis in Christo pater Paulus (!) episcopus Wesprimiensis personaliter ad nostram accedens presentiam exhibuit nobis quoddam privilegium sancti regis Stephani, petens nos cum instantia, ut tenorem eiusdem privilegii nostris litteris inserendo sigillo nostro confirmare digneremur. Cuius quidem privilegii tenor talis est:

In nomine sancte et individue trinitatis. Stephanus dei gratia Pannoniorum rex. Si pietatis magnitudinem non solum dilectissimis, verum etiam advenientibus fidelibus digne postulata largimur, precipue convenit, ut animi culmen ad superna anxiantes, devotiones (!) sanctarum eccle-

¹⁾ Levéltári jelzete: Veszprim. eccl. No. 9.

²⁾ Fejérmél (CD. IV. 2. 430.) hiányzik.

³⁾ Fejérmél (431.) ac.

siarum postulationibus acclinemur, ipsasque prediis atque possessionibus sublimando procurare flagitemus. Proinde omnium sancte dei ecclesie fidelium nostrorumque presentium scilicet ac futurorum noverit industria, quod nos anime nostre pro remedio quatuor civitates, nominibus Vesperen, in qua ipsius episcopatus sedes est constructa, atque Albam civitates, Colon et Vyssegrad civitates sancti Mychaelis Vesprimiensi subicimus ecclesie cum omnibus ecclesiis, capellis atque titulis seu terminis et finibus. Necnon concedimus, donamus atque largimur et (!) regali nutu atque ditione prelibate sancte Wesprimiensi ecclesie villam unam nomine Cari in Wesprimiensi comitatu, in quo episcopalis, ut predictum est, constructa est sedes, atque tres villas nomine Avsy, Cari ac Beren in comitatu Albensis civitatis sitas seu Morzolfew in pago Colocensis (!) civitatis unam villam, necnon in comitatu Vyssegradiensis civitatis villam unam sitam super Danubium, latere ex cuius dextro rivus, qui Apurig nuncupatur, discurrit, pariterque villam unam Fyley nomine sitam in compage Hurhyda civitatis cum omnibus utensibus (!) iugiterque pertinentiis, scilicet famulis familiabusque (!), pratis, vineis, areis, edificiis, campis, terris, agris cultis et incultis, piscationibus, venationibus, aquis, aquarumque decursibus, molendinis, viis, inviis, tam exitibus, quam inexitibus, ut habebat (!) omnium firmitatem perpetuam, sicut est donatum, possidendorum. Habeat enim prelibata sancti Mychaelis Wesprimiensis ecclesia, quam Stephanus sanctissimus regit episcopus, predictarum civitatum atque villarum, ut prediximus, potestatem habendi atque usque in perpetuum possidendi, necnon prelibato Stephano episcopo, cui ipsa est regimine (!) commissa, suisque successoribus perpetim subiciendi omnium hominum contradictione funditus removenente. (!) Regali denique iubemus potestate, ut nullus dux, marchio, comes, episcopus, archyepiscopus, vicecomes, sculdatus, iudex vel exactor aut aliqua magna personaque parva regni nostri audeat discussere (!) prenominata sancti Mychaelis Vesprimiensis ecclesie aut subripere de omnibus rebus suis mobilibus et immolibus (!), quesitis et inquirendis cum omnibus, que sibi in prelocutis

civitatibus earumque pertinentiis et finibus necnon in villis pertinent vel in aliquibus locis subiciunt (!) aut Stephano illius sancte episcopo ecclesie suis successoribus (!) aliquid molestie inferre presumpmat. Si quis igitur huius nostri precepti paginam fringere (!) temptaverit aut prelibate sancti Mychaelis Wesprimiensis ecclesie Stephanum almificum episcopum suosque successores ex cunctis prenotatis rebus ecclesiasticis (!) necnon dotibus molestare conaverit, octo milia librarum auri cocti sciat se compositurum, medietatem camere nostre et medietatem prelocute sancti Mychaelis Wesprimiensis ecclesie necnon Stephano celebri episcopo suisque successoribus, trecentorumque decem et octo patrum anathemathe (!) feriendum atque perpetuali supplicio tradendum iugiterque baratri pene perpetim fore concremandum. Quod ut verius credatur diligentiusque ab omnibus observetur, paginam hanc manu propria corroborantes anuli nostri impressione subter insigniri curavimus. Datum in Sool apud capellam beati Stephani prothomartiris anno ab incarnatione domini millesimo VIII.

Nos vero iustis ac dignis petitionibus ipsius venerabilis patris, domini Pauli (!) episcopi Wesprimiensis favorabiliter inclinati tenorem eiusdem privilegii de verbo ad verbum inseri faciendo dupplicis sigilli nostri munimine fecimus roborari. Datum per manus magistri Samaragdi (!) Albensis prepositi et Colocensis electi, aule nostre vicecancellarii dilecti et fidelis nostri, anno domini Millesimo ducentesimo quinquagesimo septimo, duodecimo Kalendas Decembris, regni autem nostri anno vigesimo tercio.

Ez a szöveg a Kaprinay másolatánál valamivel jobb ugyan; sajnos azonban, hogy nem sokkal! Látni való, hogy a Kaprinay másolata elég jó, és így a IV. Béla-féle átirat eredetijéhez fűzött várakozás alaptalan volt. Az 1257-iki átirat nem jobb a tihanyi átiratnál, és az ominosus keltezés, mely a tihanyi átiratból hiányzik, nem a kiadások hozzátétele, hanem az átirat eredetijében is benne van.

Sőt, ha a IV. Béla-féle átiratot a tihanyi konvent átiratával gondosabban egybevetjük, azt találjuk, hogy nemcsak azok az eltérések vannak meg mind a kettőben, a melyeket a veszprémi alapítólevélben az egykorú német oklevelek fogalmazatához képest mint átirati hibákat lehet megállapítani,¹⁾ hanem bizonyos íráshibák is teljesen egyező módon fordulnak elő.²⁾ Minthogy ezek a hibák a szent István eredeti oklevelében nem lehettek meg, sem az el nem képzelhető, hogy a két átirat az eredetit külön-külön másolva véletlenül ugyanazokat a hibákat ejtette volna, a dolognak csak az lehet a magyarázata, hogy vagy ugyanaz a hibás másolat volt mind a két átirat forrása, vagy pedig csak az egyik átirat készült az eredeti (esetleg szintén csak valami másolat) alapján, s az eredeti szöveget hibásan másolva lett a forrása a másik átiratnak.

Az, hogy a IV. Béla-féle átirat készült az eredeti alapján, s ezt használta volna fel a tihanyi átirat, kizártnak tekinthető, mert egyrészt a közös hibákon kívül az 1257-iki átirat még külön is tartalmaz hibákat, melyek ezt az átiratot a tihanyi konventénél rosszabbnak mutatják,³⁾ másrészt meg a tihanyi átirat végén a *Signum domini Stephani mitissimi regis*, melynek helyén az 1257-iki átiratban a lehetetlen datumot találjuk, a maga kifogástalan formájában nem lehet a másoló hozzátétele, hanem az eredeti oklevélből származónak kell azt tekintenünk.

Nem hallgathatom el, hogy a IV. Béla átiróoklevele ellen azon a kifogáson kívül, melyet már Karácsonyi is felhoz,⁴⁾ hogy t. i. az oklevél Pált mondja püspöknek (két helyen is), holott 1257-ben Zlandus volt a veszprémi püspök, egyéb aggodalomkeltő körülmények is merülnek fel. Így a IV. Béla okleveleiben annyiszor szereplő Smaragdus mester alkancellár nevének hibásan *Samaragdus*-ként írása (az eredetiben van így!) és még-

¹⁾ V. ö. erre nézve a Századok, 1903. 305. l.

²⁾ Ilyen egyező íráshibák: *discuere* disvestire helyett, *subiciunt* subiciuntur helyett, *fringere* frangere helyett, *est regimine commissa* regimini helyett, *et regali nutu* e regali nutu helyett.

³⁾ Ilyen hibák az 1257-iki átiratban: *utensibus* utensilibus helyett; *familiabusque* famulabusque helyett; *ut habebat* ut habeat helyett, mely kifejezések a tihanyi átiratban helyesen olvashatók.

⁴⁾ I. m. 57. l. 2. jegyzet.

inkább az, hogy az átíróoklevéllel egy napon, 1257 november 20-án Zlandus püspöknek adott oklevél¹⁾ bevezető és záró része jórészt szószerint egyezik az alapítólevelet átíró oklevéllel, valamint az oklevélnek külső sajátságai is²⁾ erős gyanút kelthetnek az oklevél hitelességét illetőleg. Ebben a kérdésben az eredeti oklevél vizsgálatának kell döntenie.

Bármint legyen is, annyi bizonyos, hogy a tihanyi konvent átírata mindenképen bizalomgerjesztőbb. Azonban erre a tihanyi átíratra nézve azt a fontos megjegyzést kell tennünk, hogy ez az átíró oklevél aligha teljes és befejezett. Igaz, hogy az oklevélnek van plicája s ebben pergamenszalag, melyen azonban nincs pecsét.³⁾ Azonban az átíró oklevélnek sem záradéka, sem keltezése nincs. Úgy látszik, hogy az átíró oklevél kiállítása valami okból félbenmaradt és — elnézésből-e vagy más okból? — így, befejezetlenül expediálták.

Ilyen módon azonban lehetséges, hogy a *Signum* után még az átírt oklevélből is elmaradt valami, nevezetesen a keltezés (természetesen nem abban a lehetetlen formában, a mint ezt az 1257-iki átíratban olvassuk).

Ez pedig azért fontos, mert — miként erre Karácsonyi hoz is fel példákat — egykorú eredeti okleveleket is találunk ugyan keltezés nélkül, mégis kevésbé valószínű, hogy a veszprémi alapítólevél keltezetlen lett volna. A fentebbiek szerint lehetséges, hogy az eredetiben meglevő keltezést csak a befejezetlenül maradt tihanyi átírat hagyta el.

¹⁾ Fejér CD. IV. 2. 429. = IX. 7. 669.

²⁾ Így a *(B)ela* szó kezdő *e*-je, mely az egykorú gyakorlattól eltérően nem uncialis, bár az *L* ki van emelve, hanem minuseula, valamint az erősen felhajtott, s a szöveg egy részét eltakaró plica is. Pecsét nincs az oklevélen, csak a tartó fonadék.

³⁾ Az eredeti oklevél az Országos levéltárban van, DL. 4. sz.

ÉRTEKEZÉSEK
A TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL
A M. TUD. AKADÉMIA II. OSZTÁLYÁNAK RENDELETÉBŐL
SZERKESZTI
DR. FINÁCZY ERNŐ
OSZTÁLYTITKÁR

XXIV. KÖTET. — 11. SZÁM

A II. GÉZA KORABELI
NÉVTELEN

SZÉKFOGLALÓ

ÍRTA:

MADZSAR IMRE

L. TAG

Felolvasatott a II. osztálynak 1926 január 11-iki ülésén

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1926.